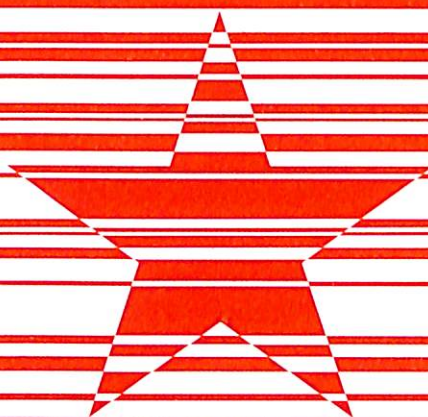

JANKO PLETERSKI

PREKLICATI
REVOLUCIJO
V SLOVENSKI
ZGODOVINI?

PREKLICATI REVOLUCIJO V SLOVENSKI ZGODOVINI?

(Pismo iz mojega mlina starejših občanov, 24. julija 2011)

VSTOP

Ne prav davno sem v pismu gospe Spomenki Hribar omenil, da v svojem pisanju dotlej še nisem poskusil celoviteje odgovoriti na vprašanje, kako videti revolucijo, ki se je dogodila v slovenski zgodovini 20. stoletja, a da tega pri svojih letih najbrž ne bom več mogel. Gospa me je prijazno hrabrila, naj vendarle poskusim. Sam sem medtem spričo življenjskih okoliščin »opustil posvetno rabo« in svojo odločitev zacementiral s tem, da sem tudi »požgal svoje ladje«: svoje nabrane papirje izročil državnemu arhivu, knjige pa Univerzi na Primorskem. Če zdaj še pišem, se opiram samo na svoje že objavljene spise, na svoj žal že hudo rešetasti spomin in na svojo zelo osebno izkušnjo ostarelega historika. Pa vendar bom vsaj s temi pridržki glede moje kompetence poskusil nekaj svojega pripomniti k omenjenemu vprašanju revolucije. Nekakšen svoj posthumni pogled, če sem enkrat tudi sam malce smešno domišljav v izrazu.

ZAKAJ VENDARLE PIŠEM

Zakaj se mi zdi to potrebno, ko vendar gotovo tudi ta revolucija, kakor vse druge do zdaj, zgodovinarskemu raziskovanju in ocenjevanju pač zagotovo ne bo mogla uiti tudi brez mene. Spričo njenega pomena se bodo zanesljivo našle nove sile, se tolažim in pri tem ostajam. Toda ...?

Toda! Glede odnosa do te slovenske revolucije sem zdaj prebral v dnevnem tisku novo, zelo zaostreno urgenco gospe Spomenke Hribar z

naslovom »Gledam črno, vidim črno«. ¹ Ne nameravam se nadrobneje podajati v sicer preišljeno in učinkovito napisano diagnozo položaja na Slovenskem, ko se realnost tranzicije, ki naj bi nas vendar, po dramatično doseženem zgodovinskem konsenzu, poslej demokratično sporazumno vodila s slabšega na boljše, dejansko vsem na očeh sprevača v restavracijo enkrat v spopadu z novimi upi v zgodovini že poraženega staroljubja. Zadržati se hočem na tezi o ključnem zatiču, ki po mnenju gospe Hribar danes blokira celokupno politično in menda sploh vsako drugo dinamiko v Sloveniji.

Ta zatič naj bi namreč bila nemoč levece distancirati se od revolucije.

Za to distanciranje naj namreč ne zadostuje zgolj kritični razbor fenomena revolucije v naši zgodovini. Po pisanju gospe Hribar naj bi to moralo pomeniti kar »obsoditi jo«. In ker levica tega ne stori, nima niti moralne dignitete, da bi dejansko zahtevala od desnice distanciranje od medvojne kolaboracije, od krvave vpletenosti v državljanski spopad med drugo svetovno vojno. Krivcev za to nemoč levece in za ta njen primanjkljaj dignitete pa v vrstah levece po mnenju gospe Hribar očitno mrgoli. Pred desetletjem naj bi se oboje drastično izkazalo s strani levece same, ko je enotno zavrnila »Pahorjev« predlog dveh izjav, prve z oceno polpretekle zgodovine in druge o narodni spravi, »ker ni bila sposobna, ker ni pristala na distanco in kritiko komunistične revolucije, in tudi ne na izjavo o narodni spravi. Zato je danes tam, kjer je. Je talec desnice.« Tako meni gospa Hribar.

In nadaljuje: to prav gordijsko blokado položaja je treba presekati, najprimernejša sekira za ta namen pa je po njenem prepričanju v rokah levece. Ona je namreč na vrsti, da končno tudi sama (!) obsodi revolucijo in s tem dejanjem omogoči odrešilni premik in napredek celokupnosti. Tako berem omenjeni članek.

Da naj levica končno tudi sama obsodi revolucijo, lahko pomeni dvoje: naj se pridruži argumentom stare, v vojni poražene desnice, kakor tudi argumentom nove, opremljene z načeli demokracije.

Seveda, ne oziraje se na to, da je evropsko institucionalizirana zavrnitev revolucije medtem že sama naletela na znamenja konca svojega odrešilnega »konca zgodovine«.

Žal se lahko prepričamo, da sta se oba omenjena načina obsojanja revolucije medtem že neomajno staknila v njeni vse bolj mitični predstavi. Rekel bi, da za oba načina velja tisto, kar gospa Hribar namenja menda le prvemu: hipostaziranje v metafizično krivdo levece. Ali preprosteje, kriva je, ker se je revolucije sploh lotila. Celo nekateri

sicer zelo modri zgodovinarji, in tudi takšni, ki jih sam cenim, so podobnega mnenja o naši revoluciji. Ni bila nujna, pa zato ni legitimna.

Če zdaj poskušam nekako povzeti tisto, do česar sem se v svojem raziskovanju in razglabljanju o mestu revolucije v naši zgodovini 20. stoletja že bil dotrudil nekoč, tega ne počnem zato, ker bi si »posthumno« upal doseči več, kakor si pač nisem več upal doseči v tistem svojem še raziskovalnega dejanja zmožnem »nekoč«. Hočem ob tem zares nedvoumnem zbudljaju gospe Hribar historiji le še enkrat zaživa izraziti vsaj tisto, kar sem sam videl in sam našel, preden pozabim.

Kljub vsem pomislekom se čutim za tak poskus nekako dolžnega tudi osebno, ker sem o svoječasnem »Pahorjevem« predlogu tudi jaz menil, da ni sprejemljiv, in ker sem ga pravkar zapisal v navednicah v prepričanju, da je Borut Pahor tisti predlog spisal po nasvetih gospe Spomenke. Sem torej lahko v njenih očeh tudi dolžan pojasnila.

ZAČENJAM S SEBOJ

Torej, začenjam s seboj. Odkar sem se zavedel, da živim v svetu, sem bil na strani revolucije. Še ko sem se v krčevinski šoli učil pisati, škripaje po skrilni tablici z ošiljenim kamenčkom, sem si želel, da v oguljenih klopih med sošolci ne bi bilo takšnih s strganimi komolci na prekratkih rokavih, bleščečih od brisanja smrkavih nosov, in da med deklicami ne bi bilo podobnih, ki jim po dolgih svetlih kitah gomazijo uši. Da ne bi nikomur gledala lakota iz oči, da bi vsi imeli tudi svoj košček masla na kruhu, kot ga imam jaz. Seveda sprva nisem vedel, da to pomeni biti v življenju na strani revolucije. Da sem Slovenec, mi je bilo samoumevno, a hkrati tudi, da ljudje pripadajo različnim narodom in jezikom. Saj mi je bila mati Čehinja in smo v Mariboru imeli tudi Nemce za sosede, starši pa tudi za prijatelje. Razumeval sem tudi nemške glasove nekaterih predmestnih otrok na ulici. V tistih letih se očem še niso vsiljevali obuti v bele dokolenke.

Ko sem se pozneje v Ljubljani seznanjal s komunistično revolucionarno mislijo in zorel za sprejem v SKOJ, sem to doživljal v posebnih slovenskih razmerah: ob branju Speransove knjige o slovenskem narodnem vprašanju in ne samo tistega iz Stalinove knjige o vprašanjih leninizma. Kakor je to sicer bilo praviloma drugod po Jugoslaviji, pri nas pa tudi pozneje, ko je obveljalo, da je slovensko

tukaj (ne še v zamejstvu) rešeno z revolucionarnim NOB v vojni proti fašizmu in okupatorjem. Vprašanje naroda in družbe se je v mojem doživljanju te vojne združilo v istem dogajanju, v prodoru nacionalne in socialne revolucije v dogajanju NOB. In to glede na položaj, nagibe in načine delovanja vseh tistih, ki so udeleženi to dogajanje naše zgodovine. V mojem pojmovanju zgodovine mi tudi to dogajanje NOB ostaja singularen pojav. Kakor to v pojmovanju zgodovine tudi sicer velja za vsako posamezno, dogodeno.

Ob misli na moje doživljanje vojnega dogajanja in revolucionarnega NOB, a tudi poznejših desetletij tranzicije od zmage revolucije do njene problematizacije in let prizadevanj za komunistično reformo, se nikoli ne morem ločiti od spomina na tri mlade ljudi, ki so zaznamovali moje skojevstvo. Spomin na mojega sošolca na realni gimnaziji v Vegovi ulici, Bojana Roglja, ki me je presenetil z vprašanjem, ali sem za tretjo internacionalo, in sem mu moral odvrniti z vprašanjem, »Ja, koliko jih pa je?« Spomin na Ljuba Mariona, ki sem ga najprej še kot dijak srečal v Slovenskem klubu, poleti 1940 pa zagledal v čisto novi luči na Miklošičevi cesti. Znanci so mi naročili, naj tam nekoga počakam. Prišel pa je Ljubo Marion in mi sporočil, da sem sprejet v SKOJ. In spomin na Kostjo Nahtigala, ki sem ga spoznal kot urednika *Slovenske mladine* (po zatrtju imenovane *Srednješolec*), ki sem jo širil in v njej celo zagrešil svoje prve natisnjene besede (športno poročilo!).

Tri imena, tri zgodbe. Bojan Rogelj je padel kot partizan v prvem snegu leta 1941 v znani italijanski hajki v bližini »Mikličeve vile« nad Loško dolino. Ljubo Marion je kot član KPS iz Ljubljane, polne štajerskih beguncev pred Nemci, krenil na organizacijsko delo OF na Štajersko, pa so ga ujeli gestapovci, pri zasliševanjih strašno mučili in ga končno, februarja 1942, vsega zmrcvarjenega in zanje nerabnega, ustrelili kot talca v rodnem Mariboru. Kostja Nahtigal, tudi udeleženec znamenitega napada slovenskih partizanov 19. oktobra 1941 na italijansko okupatorsko posadko v Ložu, je padel 15. marca 1944 pod streli nemških okupatorjev v Šenčurju nad Kranjem kot talec. V ta namen so ga dobavili gestapovcem v Begunje člani Hacinove pokrajinske politične policije v domobranski Ljubljani, potem ko so ga po vrnitvi iz zapora v Italiji januarja tistega leta aretirali na njegovem ljubljanskem domu. Takšnih »dobav« domobranske policije gestapu na Gorenjsko je bilo še precej več. Pač v dokaz zvestobe in dobrodošlice krvavim bratom v antikomunizmu. Ni bil samo Auschwitz – po besedah papeža Benedikta XVI. – prizorišče norčevanja iz Boga.

TRENTKI MOJEGA DOJEMANJA NAŠE REVOLUCIJE

Spomladi 1955, šele sredi v mojem življenju žal zelo zapoznelega študija zgodovine, sem napisal za *Naše razglede* uvodnik ob desetletnici zmage Osvobodilne fronte. V njem sem izrazil mnenje, da sta narodna in socialna osvoboditev, doseženi s to zmago, dve enako pomembni vrednoti v izvojevanem, da druga brez druge, vsaka samo zase, ne bi mogli obveljati za zgodovinski uspeh. Takšno mnenje je zbudilo začudeno nasprotovanje nekaterih, v mojih očeh sicer najbolj uglednih kolegov tako v uredništvu *Naših razgledov* kot tudi na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Revolucija je vendar tisto, kar je najpomembnejše in pogoj drugemu, so mi dejali. Desetletje pozneje, po zaključenem študiju in po obranjeni doktorski disertaciji (v njej nista omenjena ne Marx ne Engels, kar sicer danes za svoje doktorsko delo ponosno navaja eden najbolj vrhunskih slovenskih intelektualcev, kot dokaz kvalitete svoje lastne znanstvene stvaritve iz tistega časa), sem na posvetu ob 25. obletnici OF v svojem referatu kot izhodišče navajal dupliciteto zgodovinskega procesa na naših tleh: »Slovensko vprašanje se od svojega začetka postavlja ne samo kot vprašanje demokratične politične in gospodarske osamosvojitve, ampak tudi kot vprašanje samega obstoja Slovencev. [...] Vprašanje, ali biti ali sploh ne biti, je za Slovence bilo ves čas tako pereče, da je ob njem dostikrat stopalo v ozadje drugo, kako biti. Program Zedinjene Slovenije leta 1848 [...] je sam po sebi odgovarjal odločno pritrdilno na prvo vprašanje. Kako biti, to je puščal odprto [...]. Zato je temu programu [...] bilo mogoče dati zelo različno politično in socialno vsebino.« S svojim pojavom v slovenski zgodovini je OF prinesla zmagovito solucijo, to je združitev moči za reševanje obeh problemov v istem čudežnem bojnem podvigu proti smrtonosnemu fašističnemu uničevanju vsakršne svobode, v podvigu za svobodo kot takšno. Kot blisk, ki osvetljuje spoznanje tega nastopajočega preboja v dogajanju časa, sem navedel dva kratka stavka iz dveh pisem Edvarda Kardelja generalnemu sekretarju KPJ Titu iz Slovenije o položaju v deželi. Prvi: »Iskreno povedano, nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti« (29. marec 1942). In drugi: »Resnično, takšno narodnoosvobodilno delo dela čudeže« (na zimo 1942). To so bile besede sla revolucije in odpora proti napadalcem, besede prepoznanja čudežne zgodovinske možnosti. Bila je to čudežna kombinacija akcije in rešitve za narod in za ljudstvo, enkratna priložnost za politično pobudo, doraslo času. Neizbrisne so

te besede iz naše resnično dogodene zgodovine, četudi nisem nikoli več opazil, da bi jih kdo ponovno navedel. Še danes menim: to so tiste Arhimedu potrebne oporne točke, nujne za razumevanje nekega celotnega problemskega sklopa. Za razumevanje neločljivosti obeh vprašanj v celotnem dogajanju NOB: vprašanja demokratične politične in gospodarske osamosvojitve in vprašanja samega obstoja Slovencev v drugi svetovni vojni.

In kaj tu počne moj »trinom«, knjiga *Narodi, Jugoslavija, revolucija* iz leta 1985? Napisan je bil članom ZKJ, da bi jim razložil vire in zmagovite argumente jugoslovanske revolucije, in to kot mnogonacionalne revolucije, torej tudi samosvoje, slovenske. Zato je knjiga izšla pri založbi Komunist in bila napisana najprej v jeziku, dostopnem veliki večini članov, nato pa prevedena in izdana še v slovenskem in makedonskem. Zaradi takšnega namena prvotno tudi ni bila obremenjena s strokovnim kritičnim aparatom. Pred izidom sem ga dodal na željo uredništva založbe. Moj osnovni namen je bil obravnavati revolucijo v Jugoslaviji kot garanta socialne in nacionalne svobode. Da je tako, zadostuje prebrati prvi in zadnji stavek besedila knjige: »Istorijski razlozi postanka jugoslovenske države koju je proletarijat – okupivši za novo oslobođenje sve njene napredne i slobodoljubive snage, preobrazio i u domovinu slobodnog rada – bili su jugoslovenski narodi i njihova nastojanja za slobodnim razvitkom.« – »Ravnopravnost i zajednica naroda kao samoupravnih društvenih subjekata, u kojima i u čijoj zajednici radnička klasa ostvaruje novi društveni odnos, ostala je suštinski deo borbe za direktno oslobođenje rada, deo njegove zaštite od svih istorijskih upravitelja, bilo ‚centralizovanih‘ bilo ‚decentralizovanih‘.«

Moja skrb ni bila celovitost države, temveč usoda socializma v njej. Razume se, da mi s takšnega zgodovinskega videnja ni bilo mogoče kar aplavdirati in sprejeti koncepta številke 57 *Nove revije*, ki si je odvečnost jugoslovanske revolucije in AVNOJ-a vzel za izhodišče. Skrbi za usodo socializma niti ščepca. V predlaganem programu je šlo samo za oblast. Bila pa je to svobodna diskusija. In v njej sem povedal predvsem to, da ne gre ogrozati lastnega premisleka Slovencev o samoodločbi, ki je nikakor nisem osporaval, z navezovanjem svojega nacionalnega programa na preračunljive dvome srbskih nacionalistov o enaki upravičenosti vseh članov obstoječe federacije do samoodločbe (Makedonije, Črne gore, Bosne in Hercegovine). Takšni dvomi Slovincem žagajo vejo, na kateri sedijo, in vsem narodom grozijo, da

jim zagori streha nad glavo. To svarilo pred požarom na tleh Jugoslavije je pravzaprav moja edina uresničena prognoza zgodovinarja, s katero se lahko postavljam. Če pa se je moje svarilo glede pomena mednarodno priznane državne meje SFRJ nasproti Italiji za Slovence izkazalo za neuresničeno, je to pač dobra sreča. Zdaj, ko pravimo, da meja ni več, bomo pa še videli.

Kmalu za to debato sem v neki razpravi na Marksističnem centru CK ZKS izrekel misel, da bi bilo dobro predlagati vsem članom federacije, naj vsak narod izdela svoj narodni program, da bi se moglo videti, koliko so skladni med seboj in koliko ne. Misel brez odziva. Pojavil se je osebni predlog Franceta Klopčiča, naj ZKS izdela slovenski narodni program. V debati v neki skupini, ki jo je sklical CK ZKS, sem menil, da ni primerno, da se sestavljanje narodnega programa omeji na Zvezo komunistov, da je to stvar celotnega naroda in da bi naj zato k izdelavi takega programa povabili vso slovensko javnost. Moje mnenje je ostalo osamljeno (zapisnik razprave je bil po osamosvojitvi objavljen v reviji *Borec*).

In končno, moj osebni pogled na dogajanje še tik pred padcem berlinskega zidu. Omenjam nekaj poudarkov iz svojega referata na seji centralnega komiteja ZKS 7. julija 1989, namenjeni vprašanju nacionalnih odnosov. Navajam odlomke.

»Slovenski komunisti so bistveno pripomogli k temu, da slovenski narod danes ni več ‚narod-proletarec‘, ki lahko izgubi samo svoje okove. To je danes narod, ki nosi v prihodnost s seboj pomembne sadove svojega lastnega dela pa tudi izkušnjo, dobro ali slabo, svoje nacionalne in socialne revolucije. Njeno bistvo pa je, da je slovenski narod kot proletarec in na način proletarca stopil v vrsto zgodovinskih narodov. To je danes, poleg njegove celokupne ustvarjalne preteklosti, bistvena sestavina njegove samozavesti, brez kakršne se noben narod ne more enakopravno vključevati v družbo drugih narodov.« – »Pravica človeka se na torišču naroda udejanja tudi kot pravica do narodne države.« – »Svoboda človeka kot osebe, kot državljana, kot pripadnika naroda in kot ustvarjalca v družbenih, gospodarskih in kulturnih odnosih, je med seboj skladna in nujno povezana. Zato se zavzemamo za politiko, po kateri ne bo slovenski narod ne drugi narodi v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji svoje svobode iskal mimo človeka in mimo socializma po njegovi meri, to je socializma z njegovim svobodnim soglasjem.« – »Najnevarnejša moč konservatizma sodobne družbe v Jugoslaviji je znotraj Zveze komunistov Jugoslavije. Moč tako imenovane alternative,

ki gleda naprej (ne mislim na revanšistično reakcijo, ki v bistvu želi obnoviti stanje pred revolucijo), je kot Davidova prača proti tej glavni moči. Položaj je sam po sebi dramatičen, dobiva pa obrise neobvladljive ujme, ker se je največji del Zveze komunistov Jugoslavije odločil, in to s prodornim uspehom, da konserviranje principa enopartijske države poveže s socialnim gnevom množic, ki se čutijo okradene po sistemu, in da ta gnev usmerja v strugo nacionalizma ...« – »Poudarek na suverenosti naroda ima za ZK Slovenije podoben smisel kot poudarek na demokraciji. To je edina sodobna in človeka vredna (s tem pa tudi socializma vredna) pot k socializmu.« – »Kriterij demokracije [...] je v našem primeru posebno ostro postavljen v obliki zgodovinske naloge socializma, da za potrebe svojega razvoja odpravi monopolno oblast z državo zvezane partije.« – »Tukaj želim samo ugotoviti, da sta monopol oblasti in načelo avtonomije (samoupravljanja) v med seboj izključujočem se nasprotju.« – »Privrženost Jugoslaviji se ne more krepiti s prakso socializma, ki se čez ustvarjanje izrednih razmer in ukrepov stika s Trigom nebeškega miru. Komunisti v SR Sloveniji ne moremo in nočemo biti tisti, ki bi neki Jugoslaviji, ki noče več biti to, za kar je bila od narodov ustanovljena, jamčili pripadnost Slovenije!«²

NAJPREJ POJASNILO GOSPE

Moj glavni ugovor razlaga gospe Hribar oziroma njenemu prevzemu pri Pahorju velja zmotni razlaga in s tem tudi napačni časovni umestitvi (datiranju) odločitve vodstva ljubljanske škofije in voditeljev politične slovenske desnice za kolaboracijo. Ko gospa Hribar razlaga to podrobnost, se ponavlja mnenje, da je konkretna odločitev padla zaradi revolucionarne napadalnosti KPS v okviru ali pod pretvezo odporniške dejavnosti OF. Takšna razlaga se dokazuje z znanimi pojavi levičarskega nasilja partizanov (»vojvodstva«) spomladi 1942 zlasti na dolenjskem osvobojenem ozemlju, pa tudi sicer. Borčevsko razlago, da je tam in tedaj šlo za »napake« oziroma ekscese v poteku NOB, ki da jih je vodstvo uvidelo in nato popravljalo, gospa Hribar (Pahor) zavrača in vztraja, da je šlo v temelju za taktične spremembe v strateškem vodenju revolucije. Seveda pod odločilnim vplivom KPS v OF. Ne bom ponavljal, kaj sem sam napisal leta 1991 oziroma 1985 (v knjigah *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 283–285, 465–490, in *Narodi, Jugoslavija, revolucija*) o revolucionarni strategiji in taktiki KPJ,

KPS v času NOB in kar razlage gospe Hribar niti ne zanika, ampak to natančneje postavlja v neko, od nje prezrto razmerje do celotnega dogajanja vojne. Pri tem naj tu le omenim dogajanje v Srbiji v letu 1941, ki je tudi v Ljubljani sočasno povzročilo odločanje nekaterih starih sil za kolaboracijo. Iz vodilnih vrst stare SLS v Ljubljani so že takoj po novem letu 1942, na dan svetih treh kraljev, opozarjali svoje šefe v begunski vladi na način kolaboracije četnikov v Srbiji in njenega uspešnega uničenja partizanov in da bi tudi pri nas na tak način »strli partizane, kar je zelo koristno za naš narod!«³ Tukaj hočem le posebej opozoriti na zmotnost mnenja, da so pravzaprav komunisti, s svojim prenagljenim revolucionarstvom (prehajanje v »drugo etapo«), spomladi 1942 sami povzročili omenjeno konkretno odločitev svojih nasprotnikov za kolaboracijo. Odločitev in konkretni sklep sta namreč bila samostojna pobuda in oznanjena že 24. oktobra 1941. Dokaz – pastirsko pismo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana. Vernike je pismo poučilo, da je glavna nevarnost zanje komunizem, ki zdaj nastopa kot narodnoosvobodilno gibanje v obliki osvobodilne fronte in partizanskega vojskovanja, in da je za vernike škofije zakonita »redna vojska« Kraljevine Italije tista, ki jih brani proti tej nevarnosti.

V tistem trenutku je postalo jasno, da to ne more ostati izolirana škofova politična presoja, ampak da se nujno povezuje s podporo okupatorju in z oporo nanj. V tem pastirskem pismu škof ne dvomi o legitimnosti okupatorske vojske – priznava ji značaj tukaj navzoče »redne vojske« – in *de facto* odobrava njeno ubijanje slovenskih partizanov, ki je že v teku. Drugi slovenski škof, mariborski Ivan Jožef Tomažič, nikoli ni vpletel okupacijske, nemške vojske v razrešitev slovenskih problemov, kakor je to tistega dne in nato vse do konca vojne storil in ponavljal ljubljanski. Nikakršni demokratični politiki zavezani, domnevno za vse vernike po papeški okrožnici iz leta 1937 nepreklicno obvezni verski antikomunizem, se je tako že 1941 po lastni logiki povezal s politično prakso državljanske kolaboracije z napadalsko in zavojevalsko državo, Kraljevino Italijo. Takoj je škofa podprl najjudarnejši idejni aktivist klerikalnega totalitarizma, duhovnik profesor Lambert Ehrlich. To je storil s člankom v glasilu *Slovenija in Evropa* (20. november 1941), ki ga še moram omeniti v nadaljevanju. Maja 1942 je prek letaka svojih najbližjih privržencev utegnil še pred smrtjo sam priznati, da so že ob prvem pojavu Osvobodilne fronte »zreli Slovenci [...] takoj zavzeli do OF za iskrenega Slovenca in načelnega protikomunista edino možno stališče: neizprosen boj proti

njej«. Pri tem je omenil tudi datum 22. junij 1941 (dan Hitlerjevega napada na Rusijo). Tistega dne da je zagrozila nevarnost, da vse Slovence zapusti »zdrav politični čut«! In ker »iskreni Slovenci in načelni antikomunisti« tej nevarnosti niso popustili, tudi niso popravili svojega totalitarno odklonilnega stališča do komunistov in njihovih zaveznikov v OF, ko je zdaj šlo za solidaren odpor Slovenk in Slovencev proti nacifašističnim zavojevalcem.⁴ Kakor je dokazano, pa je prav v istem času ravno to storil Sveti sedež v zadevi upravičenosti napadenih narodov do solidarne obrambe. In ko so se katoličani v OF na to sklicali in terjali od škofa toleranco, jih je Ehrlich zavrnil kot lažnivce. V tistem famoznem članku z dne 20. novembra 1941 v stražarskem glasilu *Slovenija in Evropa*.⁵

Kako opredeliti Rožman-Ehrlichovo zmoto pri oceni pomena Hitlerjevega napada na komunistično Sovjetsko zvezo, torej pri oceni dogodka, ki ga sam Ehrlich izpostavlja kot kritično preizkušnjo »zdravega političnega čuta« njegovih katoliških aktivistov in vernikov sploh ter ljubljanskih škofljanov posebej? Odgovor ni prav nič skrivnosten, če se spomnimo dogajanja okrog političnih bojev za »pravi« značaj katoliške Slovenske ljudske stranke oziroma za »pravo« vlogo Katoliške akcije med Slovenci v tridesetih letih, ko se je ponovno odpiralo vprašanje o demokraciji ali boju za božjo državo v Evropi in pri nas. O tem smo imeli večmnenjski posvet na SAZU in v letu 2007 izdali zbornik podanih referatov. Tega tukaj ne bom povzemal. Bom pa opozoril na dokument, ki sem ga k isti temi prispeval desetletje poprej v svoji knjigi o prvaku slovenskega političnega katolicizma Ivanu Šušteršiču.⁶ Izvira iz leta 1905, ko se je Katoliška narodna stranka na Kranjskem preosnovala in preimenovala v Slovensko ljudsko stranko pod vplivom splošnih prizadevanj za demokratizacijo parlamentarnega sistema v Avstriji, ki se ji nikomur ni bilo mogoče ogniti. Cerkveno in katoliško politično vodstvo je tedaj objavilo avtoritetno rimsko razlago, kako se naj cerkev in verniki prilagajajo tej potrebi in kako jo naj razumejo v razmerju do svojega večnostnega cilja. Kratka in res jedrnata je, da jo je koristno kar navesti tudi za današnjo rabo. Gre namreč za posebno opozorilo konservativcem, ki pač tudi danes niso izumrli.

»Pouk katoliškim konservativcem: ,[...] nič ne pomaga: demokratizem je moderno dejstvo in s tem dejstvom mora računati, kdor se hoče bojevati za vero in cerkev [...] Dandanašnji ni mogoče več predvideti, kdaj v prihodnosti se bo zopet izvršila tista združitev med cerkveno in politično oblastjo, ki je krščanski ideal [...] in gola iluzija bi bila čakati

sanacije javnega življenja v krščanskem smislu brez premoči katoličanov na torišču splošne svobode! Tako premoč pa more dati organizacija ljudstva v veliko armado, izurjeno za boje moderne svobode in enakosti.«⁷

Vidimo torej, kaj je ideal vere in Cerkve glede državne oblasti, a tudi, da Cerkev ne more in noče napovedovati, kdaj ga bo mogoče uresničevati in kako ji kaže ravnati dotlej. In če se zdaj vrnemo v Ljubljano po 22. juniju 1941, vidimo, kako so si tam nekaterniki »v svoji neskončni oholosti« (priljubljena Ehrlichova dikcija) dovolili presoditi in odločiti, da je napočil čas uresničevanja večnostnega cilja vere in cerkve in da je mesto »iskrenih Slovencev« v bojnih trumah protiboljševiške križarske vojne, ki je naposled napočila za rešitev krščanske Evrope. Zakaj niso prej malo prisluhnili Vatikanu in njegovemu »modremu molku«, ali ga kar povprašali, to je izvirna skrivnost naše, tudi cerkvene, zgodovine.

Ključna beseda v dokumentih slovenske kolaboracije, beseda, ki se nepreklicno izmika vsakim ideološkim interpretacijam, je, kakor že rečeno, »redna vojska«. Datum nastopa te ključne besede je 24. oktober 1941. To je kakor tista že omenjena neizpodbitna Arhimedova oporna točka, s katere je mogoče kaj odločilno zagrabit. Oporna za oznako in časovno umestitev pojava kolaboracije. In s tem tudi za ugotovitev prvoodgovornosti odločitve zanjo. Kje so 24. oktobra 1941 še bili fizično uničevanje kolaborantov in ekscesi »vojvodstva« spomladi 1942! Obe Rožmanovi pastirski pismi, to iz oktobra 1941 in ono iz novembra 1943, sta izraz iste in časovno nerazdeljene koncepcije in iste sprejete odločitve, izrastek iste misli in istega političnega naklepa. Storitve revolucionarnega NOB v času med pismoma to misel in ta naklep le spremljajo, tudi krepé, a nikakor ne šele porajajo ali povzročajo. Res je pa to, da jih je KPS mogla in umela napovedati. Prognoza ni krivda.

Ob tem je treba omeniti in upoštevati še drugo Arhimedovo oporno točko, nujno za priznanje in razumevanje sprememb politike Vatikana v vprašanju o dopustnosti sodelovanja s komunisti – ali vsaj strpnosti do njihove navzočnosti – pri obrambi narodov pred Hitlerjevim napadom. Te spremembe je povzročil Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo 21. junija 1941. Najvidnejša in v svetu hitro opažena sprememba je bila dejstvo, da je papež poslej trdovratno molčal o okrožnici *Divini redemptoris*, ki je vse od 1937 vernikom prepovedovala vsakršno sodelovanje s komunisti. Papež je o tem vprašanju obnemel. Prav v nasprotju s pričakovanjem svetovne javnosti, da sliši, kaj papež poreče

ob napadu na komunistično velesilo. In ker ni izjavil ničesar, je bilo očitno, da se je odločil za molk. Za »modri molk Vatikana«, kakor ga je pozneje označila zgodovina. Fašisti, ki so pričakovali, da bo papež podprl njihovo »vojno proti boljševizmu« kot križarsko, so bili presenečeni in razočarani. Ne molče, ampak glasno. Skovali so nov pojem, Svetemu sedežu so trpko očitali »mutizem« (*mutismo*, politiko nemosti). In ta pojem, to besedo najdemo v dokumentih Svetega sedeža, objavljenih po drugem vatikanskem koncilu. Če je kdo kdaj dvomil, da je tak molk kot politični odgovor sploh obstajal, ga dokazuje navzočnost besede »mutismo« v protestu veleposlanika fašistične Italije pri Svetem sedežu. Arhimedova oporna točka za ugotovitev tega dejstva. In zato lahko rečemo, da se je tudi na slovenskih tleh v poletju in jeseni 1941 s strani Vatikana, in tudi sicer, odpirala možnost za zgodovinski kompromis, možnost za toleranco političnega katolicizma do navzočnosti komunistov v dvigovanju slovenskega odpora proti fašistični agresiji.

Mutizem so papežu očitali fašisti. Rožmanovo pastirsko pismo pa je 24. oktobra 1941 smisel fašističnega očitka papežu dejansko podprlo. Kričalo je prav tisto, o čemer je Sveti sedež namenoma molčal. Molk papeža bi lahko bil Rožmanu znamenje časa. Pa tega znamenja ni hotel zaznati. Ne on sam in prav izrecno ne njegov odločilni svetovalec Ehrlich.

Po vojni se je tudi pri nas še enkrat pojavila slutnja možnosti za kompromis obeh odrešenjskih prizadevanj. Tedaj, ko je papež Pavel VI. svetoval katoličanom v SFR Jugoslaviji, naj »najdejo v notranji moči svoje vere nov in še močnejši nagib, da brez pridržka sodelujejo pri socialnem in človeškem napredku svoje domovine«. Ljubljanski nadškof Jožef Pogačnik je te papeževe besede leta 1977 strnil z objavo stališč katoliške Cerkve na Slovenskem k dogajanjem »med narodnoosvobodilno borbo in socialno revolucijo«.⁸

Ali to ni bilo tiho priznanje revolucije? In če je bilo, kam je poniknilo? Tu moram pa vendar povedati po spominu nekaj, o čemer še nisem pisal in tudi ne bom mogel več.

Malo pred mojim hudim poslabšanjem vida sem dobil v roke znanstveno izdajo pisem, ki sta si jih med leti 1947 in 1975 izmenjala »bojevnika za svobodo in slovenstvo« France Dolinar in Ruda Jurčec, dva izjemno dejavna in obveščena publicista klerodomobranske politične emigracije. Izjemna knjiga po obsegu in številu imen, pa tudi po svetovni razkropljenosti bivališč posrednikov informacij.

Takoj sem spoznal, da bi knjigo mogel za znanstveno potrebo izčrpati le specialist pri polnih močeh in z neomejenim časom. Začel sem jo prelistavati z zelo omejenim namenom, namreč, videti, kako prizadeti vidijo kolaboracijo svojega političnega kroga v času druge svetovne vojne in kako o njej razmišljajo zdaj. Svoje namere žal nisem uresničil, ker se mi je na polovici poti vid preveč poslabšal. Ne morem več brati niti svojih lastnih izpiskov in tu zdaj govorim le o vtisih in po pičlem, majavem spominjanju na že prebrano. Žal moram najprej reči, da sem zelo malo izvedel o tistem, kar me je najprej zanimalo. Skoraj nobene omembe dogodkov v času vojne in njenega konca, nič o povojnih pobojih, in praktično nobene refleksije v vojni storjenega. V prvi vrsti poudarjeno izražanje popolnega spoštovanja in verniške vdanosti škofu Rožmanu. So tam posamezne in obrobne refleksije dogajanja pred vojno, tudi še starejšega iz ustavne dobe Avstrije. Krčevita pa je odrinjenost v nekakšen neobstoj vsega storjenega in prebitega v času vojne oziroma okupacije. To je vse izločeno iz gledanja, ker ga očem odmika totalna negativnost samega pojma revolucije, samega pojma oblasti Titove Jugoslavije. Vse to se kar nekako fizično izmakne omembi in refleksiji, tako rekoč prav do skrajnih robov masivnega pokrova, ležečega nad breznom, ki obstaja samo v tem, da ga ni. Spričo tega pokrova deluje naravnost tragično podatek, izdan javnosti leta 1989 ob smrti Tineta Debeljaka, urednika revije *Meddobje* v Argentini. Njemu, najtehtnejšemu razumniku v lastnih vrstah, je vodstvo bele emigracije pred leti zaupalo oziroma naložilo nalogo, da spiše zavrnitveni odgovor na knjigo *Belogardizem* Frančka Sajeta, ki je izšla v Ljubljani. Piscu je namenilo znatno mesečno denarno podporo in mu jo, ob njegovih zagotovilih, da piše, tudi zaupljivo plačevalo deset in več let. V zapuščini pa rokopisa ni bilo najti. Sajetov *Belogardizem* je nedavno (2008) izšel, nespremenjen po drugi, že v tretji izdaji, beli odgovor nanj pa je obležal pod pokrovom nad breznom, ki ga ni. V Ljubljani je to brezno medtem odkril Šturmov Center za narodno spravo (!) in ga skuša polniti z očitki komunizmu in revoluciji, da bi dokazal, da ga res ni. Letos je na slovenski televiziji Bert Pribac, ki je Debeljaka poznal in cenil, saj mu je bil pripravljen objavljati pesmi, četudi Pribac ni zavračal stikov s Slovenijo, povedal, kako si je Debeljak želel pred smrtjo še enkrat obiskati svojo domovino, vendar se za pot končno ni odločil, ker se je bal, da bi ga njegovi beli soemigranti za tak greh kar »obesili«. K temu si rečem: že samo za preprečeno željo, Tinetu Debeljaku blag spomin.

In še en najden drobec. Korespondenta sta zelo sumničava do vseh, ki v Sloveniji in v slovenskem zamejstvu ne zavračajo dovolj odločno komunističnega režima in stikov z njim, ki poskušajo z njim sodelovati ali se z njim celo spraviti. In glej: med temi sumljivimi grešniki je zelo pogosto izpostavljen ljubljanski škof Jožef Pogačnik! Tisti, ki je svoji spravljivi izjavi leta 1977 o NOB in revoluciji v *Družini* pritaknil tudi že omenjeni spravljivi nasvet papeža Pavla VI., dan jugoslovanskim katolikom po obisku Josipa Broza Tita 29. marca 1971. Tisto obiskovanje se je pač dogodilo na hudo nejevoljo obeh »belih« korespondentov in ta njuna nejevolja najbrž sodi v sklop zavračanja prizadevanj za tako imenovani zgodovinski kompromis obeh odrešenjskih tekmecev in glavnih ljudskih političnih akterjev, ki jih je pokončal skrivnostni teroristični umor Alda Mora. In pomislimo: v uradni slovenski cerkveni publikaciji pod vodstvom škofa in metropolita Antona Stresa o stališčih Ljubljanske škofije do NOB in revolucije je zdaj Pogačnikovi izjavi odščipnjena tista spravljiva izjava papeža Pavla VI.! Pa prav on je bil v letu 1941 tisti visoki predstavnik Svetega sedeža, Giovanni Battista Montini, ki je zavrnil urgence diplomatov Mussolinija in Hitlerja, naj Vatikan ne molči, marveč naj glasno ponovi encikliko *Divini redemptoris* in tako prikaže vojno proti Sovjetski zvezi kot križarsko vojno proti komunizmu. To zavrnitev poznamo iz objavljenih dokumentov Svetega sedeža in se je glasila: Kljukasti križ ne more biti znamenje nobene križarske vojne!

Zanimivejši zapisi v tej korespondenci o medvojni politiki so tisti ob prizadevanjih Cirila Žebota, da bi se vrnil na domača tla in v domačo politiko. Znani stiki s Stanetom Kavčičem dobe tu nova pojasnila. A za nas je tu zgovorna predvsem druga plat teh zapisov. Proti Žebotovim prizadevanjem so nekateri poskusili nastopiti s posebno manifestacijo. V slovenski kapeli stolnice v Washingtonu naj bi postavili ploščo v spomin zaslužnim Slovincem Gregoriju Rožmanu, Lambertu Ehrlichu in Marku Natlačenu, pa domobrancem, žrtvam komunistov. Žebot je nastopil proti tej akciji s pismom washingtonskemu nadškofu, v katerem je opozoril, da ne gre za žrtve komunizma, ampak za kolaboracioniste, in da plošča v njihov spomin ne sodi v slovensko kapelo. Ob ogorčenju nad Žebotovim dejanjem se je Rudi Jurčecu v pismu Francetu Dolinarju zapisalo, da te tri osebnosti in domobranci res pomenijo »hipoteko« v slovenski zgodovini!⁹

Ali bo hipoteko treba kdaj priznati in plačati? Ali se celo v politiki papežev ne dogajajo čudne reči? Kakor že tista v letu 1941 z modrim

molkom o protikomunistični encikliki? Marsikdo je o cerkveni politiki po Janezu XXIII. in drugem vatikanskem koncilu marsikaj pisal in ugibal. Mogoče je brati opozorila, da gre zdaj za revizijo preveč blagih sklepov tega koncila, za njihovo zamenjavo z bolj rigoroznimi in staroljubnimi, tudi politično bolj militantnimi. Papež s kombiniranim imenom blagih, Janeza in Pavla, je medtem zasijal v gloriji zmagovalca nad komunizmom v sklopu hladne vojne. Benedikt pa si je nato za svetnika izbral Poljaka, ki je bil vrh tega še skala Cerkve nasproti obema grožnjama svobodi njegove domovine, prihajajočima iz njene sosesčine, nasproti nacistični, nemški, in nasproti komunistični, ruski. Ni si izbral že vedno običajnega Italijana, kakor je bil tisti malo znani in nič slavljeni, ki je v ognjeni drugi svetovni vojni zavrnil svastiko kot znamenje križarskega pohoda proti komunizmu in ki je s tem podprl svetovno zmago nad fašizmom, brez katere tudi hladne vojne in zmage Cerkve v njej ne bi moglo biti. Sam Poljak, Janez Pavel, pa je po tej tako doseženi zmagi prišel v Slovenijo z oznanilom, ki bi potolažilo moralno stisko škofa Rožmana zaradi ravnanja pod sovražno okupacijo, če bi bil še živ. Škof Pogačnik, s kočljivim Pavlovim nasvetom slovenskim vernikom vred, je bil zaprt v predal. Škofa Vovka z njegovim zanikanim pastirskim pismom za leto 1946 je ta usoda zgrešila le za las. Reševal ga je pač tisti sramotni zločin komunistov, ko so ga poskusili zažgati. Kaj sploh bi danes naš politični katolicizem počel brez komunistov in njihovih žrtev v hudih jamah? Zdaj, ko na srečo ni nevarnosti, da bi mogla obveljati misel, da tam leže pravzaprav njegovi, političnega katolicizma, žrtvovanci. S prekletstvom nad revolucijo je hipoteka dobro zavarovana. S hipoteko pa zavarovano to prekletstvo samo. Sama si ga je kriva! Kajne, gospa?

SINGULARNOST SLOVENSKEGA NOB, POVEZANEGA Z REVOLUCIJO

Singularnost slovenskega NOB, povezanega z revolucijo, je v evropski zgodovini druge svetovne vojne vidik, brez katerega ne gre premišljati o mestu slovenske revolucije v zgodovini Slovenije.

Na začetku takšnega premisleka si je treba predočiti dejstvo, da je fašizem med narodi, ki jih je v tej vojni državno napadel in zavojeval, ravno in edino slovenskega hotel preprosto in naravnost uničiti, ne le zaslužjiti.

Dejansko je Hitler v vseh deželah, ki si jih je v vojni dotlej podjarmil, sprejel ponujeno sodelovanje domačih, k fašizmu nagnjenih političnih sil in jim priznal položaj predstavnikov naroda in s tem obenem priznal politični obstoj teh narodov in njihovih držav. Torej, priznal je obstoj Slovkov, Francozov, Belgijcev, Nizozemcev, Norvežanov, Dancev, a z ustanovitvijo protektorata celo tako osovraženih Čehov. Navsezadnje celo Hrvatov.

Misel, da bi ustanavljal neko svojo Slovenijo, kakor so mu jo na večer pred napadom skrivaje pred jugoslovansko vlado v naglici predložili ministri te iste vlade, predstavniki »zgodovinske« Slovenke ljudske stranke, je bila Hitlerju posebno zoprna. Slovence je hotel izbrisati z evropskega zemljevida, na sredi nekđaj slovenske dežele, simbolno na blejskem otoku, pa je nameraval v znak zmage tisočletnega nemškega rajha v tem prostoru, od nekđaj namenjenem germanizaciji, postaviti veličasten tempelj v čast germanskemu bogu Votanu. Slovenski Bled, z vso slovensko deželo vred, naj bi postal simbolno središče obnovljenega nemškega in njemu podrejenega evropskega poganstva. Edino Slovenci med okupiranimi narodi so se morali ob zaslužnjenu hkrati spraševati – podobno Židom: »Zakaj hoče uničiti ravno nas!?!« Uspešnost slovenskega NOB je ob tem okvirnem dejstvu v Evropi nekaj edinstvenega, singularen pojav v panorami evropskega odpora.

Po tej edinstvenosti razmerja med Hitlerjem in Slovenci je uničevalni pohod fašizma proti slovenstvu v drugi svetovni vojni podoben v družboslovju poudarjeni singularnosti židovskega holokavsta. Tega se moramo zavedati tudi tedaj, ko govorimo o revoluciji, povezani s slovenskim NOB, o nujnosti, da se ji Slovenci danes odrečejo.

Ob tem moramo Slovenci seveda tudi svetu povedati, ga prepričati, da niso le zgodovinarji holokavsta upravičeni poudarjati njegove singularnosti, četudi imajo oni pri tem v mislih predvsem nepredstavljivo strahoto in v svetovni zgodovini edinstveni obseg pojava. Res gre tu za oznako edinstvenosti tega najglobljega dejanskega in simbolnega moralnega padca človeštva. Kot takšen je holokavst gotovo singularen. Toda hkrati mislim, da je na svoj, drugoroden, obraten način s svojim dosežkom singularen, historično edinstven, tudi slovenski NOB, njegova zmagovitost v drugi svetovni vojni in zatem z njegovo tradicijo zraščeni nadaljnji družbeni, kulturni in politični razvoj Slovenije. V vseh sledečih desetletjih, tja do osamosvojitve Slovenije in do razmer, v katerih se ta hip ponavlja zahteva gospe Spomenke. Saj bi tudi ona sama brez pozitivnega učinka zgodovinske navzočnosti

tega singularnega NOB ne mogla od njegovih dedičev pričakovati tolikšne moralne moči, kakor bi bila potrebna za to, da bi sprejeli njen izničevalni predlog.

To je predlog, naj se v dobro konsolidacije politično preveč razdvojene nacije – po golem političnem preudarku – odrečejo slovenski revoluciji kot takšni. Odrečejo torej ne le zlim početjem, povezanim z njo, marveč naj se od nje distancirajo tako, da jo zavržejo.

Tudi brez nadaljnega historičnega dokazovanja že zato menim, da je takšna zahteva znanstveno nerazumna. Pa tudi politično nekoristna. K od nje pričakovani spokoritvi naših kolaborantov in njihovih današnjih privržencev kaj takega gotovo ne bi pripomoglo prav nič! Ni le veselje neskončno, tudi človeške slabosti včasih nimajo racionalnega konca.

Vsem v Sloveniji bi koristilo, če bi domislili tezo o zgodovinski singularnosti slovenskega NOB. Seveda ne bo nikoli dosegla onega univerzalnega priznanja, ki ga je dosegla teza o singularnosti holokavsta. Pa saj ji ne konkurira, saj je obratnega, zgodovinsko spodbudnega značaja! Samo in ravno kot takšna, obratna, zgodovinsko spodbudna za male, a človeško usodne skupnosti, ima njena singularnost svoj pomen in s tem opozarjanje nanjo. Lahko jo vidimo kot enega izmed premalo uvidenih in spoznanih dejavnikov, ki so pripomogli k zavrnitvi nacizma oziroma fašizma v današnjem svetu. Gre za pričevanje o tem, kako uspešna je ta zavrnitev mogla biti celo v singularnostno skrajnih težavah, kakršne so premagali ljudje na Slovenskem.

Podobno namreč lahko rečemo tudi za pomen singularnostnega ovrednotenja slovenskega NOB v današnjem času.

Slovenski NOB je takšen, kakršen je bil v času druge svetovne vojne, pravcati unikum, ne le po stvarnem dogajanju, temveč je njegova singularnost podana tudi v njegovem družbenopolitičnem značaju. Ničesar iz njega ni potrebno – in tudi ni dopustno – izločiti ali prebarvati. Edino dopustno in potrebno je to, da bolje in globlje spoznavamo to edinstveno in enkratno dogajanje, ponazarjamo svetu njegovo singularnost. Široki svet bo pridobil, če jo bo opazil, saj so v njej navzoči tudi njegovi problemi.

Pri tem naj iz zakladnice našega znanja navedem vsaj bistrovidno osvetlitev problema Slovencev, ki ga podarja Taras Kermauner v sklopu svoje monumentalne analize slovenske dramatike. V knjigi o slovenskih narodnih junakih piše o Tugomerju Frana Levstika. Pisatelj je postavil dogajanje Tugomerja med polabske Slovane, ki so jih Nemci raznarodili, odstranili, pred tolikimi stoletji, četudi mu je šlo

za Slovence, ki so jih Nemci izbrisavali na Koroškem pred njegovimi lastnimi očmi, v 19. stoletju. »Prizorišče okrog Gospe svete (bi) terja(lo) Slovence kot posebno nacijo; prizorišče ob Labi sugerira, da je bistvo problema v občem boju z Nemci; da se bo boj odvijal v severnem delu Nemčije, celo tam nekje med Labo in Volgo.« Tako pojasnjuje Levstikovo izbiro prizorišča Taras Kermauner in nadaljuje: »Levstik je bil po eni strani jasnoviden. Pričakovani boj se je – in celo dvakrat – zares odvijal na prizorišču, ki si ga je bil zamislil, do Caricina (Stalingrada). Rusi so prišli l. 1945 vse do Labe; Nemci l. 1941 vse do Moskve. Če ne bi zmagali Rusi, Slovenci ne bi imeli danes svoje nacionalne države. Če ne bi l. 1918 zmagali Srbi, je Slovenci prav tako ne bi imeli. Vprašanje je, koliko bi sploh še eksistirali; morda le kot vindišarska etnija z delno kulturno avtonomijo? Obe svetovni vojni za Slovence nista bili le to, za kar ju ima svetovna zgodovina; drugo vojno tudi kot – vsaj začasno – uničenje fašizma-nacizma. Za Slovence – Rusi bi se ohranili, Čehi in Poljaki itn. najbrž ne – sta bili obe, posebno pa druga vojna, osnova za ohranitev naše narodnostinacije. Potekali sta kot milenaristični; druga je dodala gentilističnemu hiliazmu še komunističnega. Rusi so zmagali kot Sovjeti, a obenem v sveti vojni za zmago Slovanstva nad Nemštvom ... Ne pravim, da se v Sloveniji ni dogajalo nič pametnega. Naj je bila še tako majhna, Slovenija je dejavno in uspešno sodelovala v boju zoper Nemce (Italijane); v povezavi ne le z Rusi, ampak tudi z zahodnimi zavezniki. (To opisuje celo dramatika slovenske politične emigracije: Vombergar v »Napadu«.) Sodelovala je v tesni povezavi – v enotnosti – s Srbi, Hrvati, Muslimani, Makedonci, Črnogorci [...] Ne pozabimo: boj za samostojno Slovenijo – ta cilj je bil partizanom in OF jasen že l. 1941, čeprav še ni bilo rečeno, da je samostojna Slovenija tudi lastna nacionalna država – je mogel potekati le v okviru južnoslovenskega in vseslovenskega boja-vojne, celo kot svete. Slovenci se sami pač ne bi spravili nad Nemce in Italijane. Izrabili smo priložnost, da smo v širšem okviru udeležili tudi svoj – naš – interes: vse večjo samostojnost.«¹⁰

Zdaj pa iz tega izruvat in zavreči revolucijo? In to celo zato, da bi nasitili politično požrešnost desnice? Tako singularni menda ne bomo!

O REVOLUCIJI SPLOH

Revolucije so sestavina zgodovinskega toka družbenega razvoja človeštva. Ta je evolutiven v svoji celoti, a v konkretnem dogajanju neenakomeren, v posameznih fazah tudi revolucionaren. Protirevolucije ali faze reakcije oziroma poskusi restavracije stanja pred revolucijo si lahko v zgodovinskem toku sledé brez omejitev, ki bi jih mogla narekovati kakšna višja zakonitost družbenega razvoja. Toda sam tok zgodovine je nepovraten in ničesar dejansko že dogodenega iz njega ni mogoče več izključiti ne v posledicah ne v vzročni povezanosti. Izključevati oziroma preklicevati je mogoče ideje, ne storjenih dejanj. Vsako tako izključevanje ali preklic ideje pa je že novo storjeno dejanje in odgovornost zanj bremeni novega storilca, brez vpliva na odgovornost storilcev vseh poprejšnjih. Iskanje odgovornosti za minula, v zgodovinskem toku storjena dejanja lahko zato služi njegovemu razlaganju, nikoli pa vnazajšnjemu vrednostnemu spreminjanju dogodenega stanja. Revizija zatetega stanja danes je novo dogajanje, v katero se lahko vključuje seveda tudi revizija preteklih idej, in to gotovo ob presoji sprejemljivosti ali nesprejemljivosti tega zatetega stanja za jutri. Ampak le stanja v celoti, v dobrem in slabem, tudi glede revolucionarnih sprememb. Dejansko torej dogodene revolucije iz zgodovinskega toka ne le ni mogoče kar izključiti, marveč je tudi ni smiselno kakor koli zanikati, zavračati, obsojati, in se za to truditi v celoti zatetih njenih nasledkov za danes in jutri. Najbrž bi početi kaj takega res pomenilo delati za konec zgodovine, ali bolje, za njeno pokončanje, presekanje. Skoraj nekaj takega je agresivno stališče današnjega akterja, ki trdi, da se je zgodovina začela z njim. Smiselno pa je storiti vse, kar je le mogoče, da bi tok zgodovine v prihodnje potekal brez nasilja. In tudi prav izrecno, brez revolucionarnega nasilja. To naj bi namreč bilo mogoče, če razumemo, da revolucija ni kar drug izraz za pojem nasilja, ampak da označuje pojem korenite spremembe v ureditvi družbenega dogajanja. Žametnost sama po sebi revolucije ne izključuje. O tem obstaja celo šolski primer angleške »Slavne (glorious) revolucije«.¹¹

Bistven za revolucijo je prelom v veljavnem redu, mimo njega in proti njegovemu smislu. Sicer bi to bila reforma in ne prelom.

Tu se seveda pojavlja vprašanje zakonitosti, legalnosti oziroma protizakonitosti, ilegalnosti revolucije. Zakonita, legalna, pravzaprav revolucija biti ne more. Dejansko pa je lahko upravičena po

zgodovinskem toku, poteku, smeri rasti družbe, po neločljivosti te rasti od odnosov v njej. Lahko pa gre tu za protislovnost pogledov z različnih zornih kotov, in vemo, da današnje družboslovje to protislovnost elegantno rešuje s pojmom legitimnosti. Nekaj morda ni zakonito, je pa legitimno, ali obratno. Kar je seveda le navidezna rešitev, saj zakonitost in legitimnost v jezikovnem smislu pomenita isto. Pustimo ob strani dejstvo, da sodobno družboslovje brez pomisleka uporablja za svoje nove pojme kar stare, že v drugih strokah za druge pojmovne pomene rabljene izraze, kar pogosto povzroča nejasnosti in zmedo, pa nepotrebne nesporazume. V najnovejšem slovenskem političnem besednjaku je drastičen primer za to izraz »državljska vojna«. V pravu ima že zdavnaj jasno določeno vsebino, vojna znotraj iste države, domača vojna (*a non-international conflict*). V besednjaku današnje desnice (in nekaterih sociologov) se z besedo »državljska vojna« opisuje prostovoljno sodelovanje nekaterih Slovencev v vojskovanju tujih, napadalskih držav proti silam slovenskega protiokupatorskega odpora. Trajno, tudi čustveno zapečateni zmedo je pripravil leta 1990 izraz »državljska vojna«, ko ga je kot zgovorno prisposodbo za pretekle politične boje in protislovja v enostrankarskem sistemu socializma uporabil v svojem otvoritvenem nagovoru predsednik prvega mnogostrankarsko svobodno izvoljenega slovenskega parlamenta.

Glede izraza »legitimnost« zgodovinarji vemo, da se je zlasti od časa republikanskih revolucij uporabljal za dokazovanje zakonitosti oblasti vladarjev »po božji milosti in volji«. Danes se prilastek legitimen, kot odobravanje nekega spornega pojava, uporablja veliko bolj po mili volji, kakor pa po božji.

Veliko bolj konsistentna v pravnem, zgodovinsko razumskem, posebno pa tudi v antropološkem smislu, je znana, prav klasična razlaga protislovnosti med zakonitostjo in protizakonitostjo dogodene revolucije, ki jo je ponudil slovenski pravnik, profesor Leonid Pitamic. Ve se, da je v pojmovanju prava izhajal od načela božjega izvora oblasti. Po njegovem nauku pa revolucija ni nekaj protipravnega, četudi sama obstoječi pravni red prekucne, ga zanika. Kajti revolucija ga nadomesti z novim pravnim redom. Bistvo revolucije namreč ni uporaba nasilja, meni Pitamic, čeprav je nasilje praviloma njen spremljajoč pojav. Tak nauk je profesor Pitamic Slovincem razložil ob neki priložnosti naravnost simbolnega pomena. To je bilo prvo, otvoritveno pravno predavanje novoustanovljene slovenske univerze v Ljubljani. Seveda je mogel profesor imeti v mislih samo revolucije, ki

so se dogodile dotlej. A to niso bile več samo meščansko demokratične ali narodne. V svetu se je ta tema tisti čas obravnavala zlasti ob oktobrski, socialistični. In mednarodna diplomacija si je prizadevala vplivati, v interesu pridobivanja odškodnin, na novoustanovljeni pravni red v revolucionarni Rusiji na gospodarskem področju. Navedel sem že, kako je vatikanski državni tajnik, kardinal Gasparri, leta 1922 sovjetskim predstavnikom na znameniti konferenci v Genovi označil stališče Svetega sedeža: »Končna načela Cerkve ne pomenijo nikakršnega zadržka do komunistične oblike vlade. V gospodarskih zadevah je Cerkev agnostična [...] Cerkev zgolj zahteva, da organiziranost države, pa naj že bo njena narava ta ali ona, ne krši svobode verovanja niti svobode duhovnikov, da opravljajo naloge svojega poklica.«¹² Očitna je skladnost s tezo Leonida Pitamica. Obstoječa revolucija kot takšna ni problem zakonitosti. Ravna upravičeno po svojih zakonih. Vpraša pa se lahko v svetu, kakšna so njena dejanja sama po sebi.

Po drugi svetovni vojni je stališče do državljskih revolucij ostalo v bistvu enako: upravičenost pridobijo s svojo zmago. Če ne, ostanejo puči.¹³ Tak pogoj za priznanje je revoluciji postavljali tudi profesor France Bučar v knjigi *Upravljanje*.¹⁴

Razume se, da politični sistem pluralne strankarske demokracije revolucijo izključuje iz svoje zamisli. A ne prepoveduje je kar tako, če hoče ostati demokratičen. Kategorična prepoved revolucije je na podoben način zgodovinsko nemogoča in za demokracijo načelno problematična, kakor bi bila takšna prepoved vojne.

Revolucijo nasploh prepovedati, jo kriminalizirati, ni le nemogoče, je tudi neupravičeno. Mogoče pa je terjati od storilcev odgovornost za posamezna dejanja. To velja tudi za slovensko revolucijo v 20. stoletju.

Revolucije rastejo iz razmer in ustvarjajo nove in poprejšnje odrinejo v neponovljivo preteklost. Poleg novih ostajajo ali rastejo tudi problematične, ki terjajo nova odločanja za nove rešitve. Skoraj praviloma bremeni vse revolucije nasilje, ne le za odpravo starega, temveč tudi v zagatah ali razočaranjih pri ustvarjanju novega. Vse revolucije imajo svoj konec in pravzaprav je ravno to njihov smisel, ko se lotevajo tlakovanja bodoče poti.

Imajo pa revolucije, ne glede na svojo končnost, dolgoročne učinke na zgodovinske premike. Francoska je tvorno izzvala združevanje Evrope, četudi sprva uvedenem z odporom Svete alianse proti združevanju celine z vojaškim osvajanjem iz enega središča. Že skoraj evropska,

marčna, s pomladjo narodov proti za kontinent razdruževalnemu legitimizmu vladarskega absolutizma. Obe že z ameriško revolucijo v tvornem ozadju. Ruska revolucija, oktobrska, izrasla iz razmer še hujšega vladarskega absolutizma v razvojno zaostali vzhodni kontinentalni širjavi brez meja ter obenem kot kaznovanje celine za dotlej najstrašnejšo vojno, zarojeno znotraj evropskega koncerta. Ameriška in oktobrska sta v drugi svetovni vojni zagotovili zmago nad osvojitvijo planeta po fašizmu. K temu je svoj nesorazmerno tehten delež prispevala tudi slovenska z jugoslovansko. In ta zmaga je potegnila za seboj kolonialno revolucijo, ki je odnesla kolonialne imperije in razveljavila imperialistične delitve sveta in vse moderne revolucije, tudi kitajsko, približala postmodernemu koncu. Žal ne koncu vseh vojn. A vsaj v Evropi dogovorno in verjetno.

Ali bi kdo hotel, da se z zavrnjenjem revolucij, tudi naše, zgodovinski vrtiljak zavrti nazaj? Distancirati, odmakniti se od revolucionarnega in vsakršnega drugega nasilja, posebno v času miru, mora biti nekaj drugega.

Toda, počakaj! Ali ne gre za izplen zmage nad revolucijo, zaslužene v hladni vojni? K temu, gotovo tudi pri nas razširjenemu prepričanju in vprašanju je treba reči vsaj dvoje.

Najprej, zmaga kot zmaga je mogoča samo v vojni. Izkušnja svetovne zgodovine pove, da je zmagati mogoče samo v vojni, ne pa zares tudi v politični tekmi. In to velja ne le za 20., marveč enako tudi za komaj začeto 21. stoletje. Tisto, kar izkušamo kot poglobitvi dogodek obeh – zmaga zahodne demokratične koncepcije državnega in meddržavnega reda –, pa ni zmaga v vojaško bojevani vojni, pač pa v politični konfrontaciji, opisani kot hladna ali mrzla vojna. Torej, gre za zmago v hladni vojni, ki je ne bi smeli – ker to ni – enačiti z zmago v vojni, kakor je na primer bila druga svetovna. Tekmovanje dveh, v moderni dobi z revolucijami na obeh straneh najizraziteje izoblikovanih državnih in družbenih sistemov: moderniziranega demokratičnega oziroma kapitalističnega in boljševisko marksističnega oziroma socialističnega. Danes zanemarjena, a dejansko za obe strani nepojmljivo srečna okoliščina je to, da je ta svetovna konfrontacija obeh sistemov v letih 1946–1989 resnično ostala hladna. In to tudi po zaslugi odgovornih politikov na obeh konkurenčnih straneh. In da je ta izkazana odgovornost na obeh straneh povsod rasla iz dejstva, da so v obeh sklopih konkurenčnih sistemov dejavno in končno tudi učinkovito obstajala prizadevanja za njuno notranje obvladanje in mirno reformo.

Bolj so bila vidna tista evlucijsko naravnana prizadevanja v svetu pluralne demokracije in bolj prikrita – pa zato radikalneje oziroma revolucijsko naravnana – tista v svetu strankarskega monizma.

Omenjena prizadevanja na obeh straneh pa so vendarle mogla dovolj uspešno omejevati skrajnost mednarodnega spopadanja in ga zadržati v mejah nevojaške, še mirne hlade vojne zato, ker je ta mirnost temeljila na zgodovinsko primarnem dejstvu, da sta se oba svetovna konkurenčna bloka mogla – vsak zase – izoblikovati šele v položaju, ko je bil kot glavni konkurent za oblast na zemeljski obli izločen fašizem.

Takšen uvid v zgodovino, posebej še evropsko, ki nas prizadeva najbolj neposredno, ni lasten zgolj sekulariziranemu, za marsikoga morda manj zaupanja vrednemu zgodovinopisju. Opozoril sem, kako so svoj pogled na to vprašanje izrekli cerkveni zgodovinarji v pojasnilu k dokumentom o zunanji politiki Svetega sedeža v drugi svetovni vojni, objavljenim po drugem vaticanskem koncilu.

Ponovimo najprej, kako ti zgodovinarji vidijo dilemo Evrope v letih 1933–1939.

»Odkar je Nemčija postala Tretji rajh, podvržen diktaturi Adolfa Hitlerja, se je zdelo, da se Evropa iz dneva v dan približuje trenutku, ko bo morala izbrati med vojno in suženjstvom. V Evropi sta se oblikovala dva bloka, blok zatrdnih demokracij, dremajočih na lovorikah iz leta 1918, in blok diktatur, ki žive v pomanjkanju in ki usmerjajo svoja gospodarstva k oboroževanju.« – Tu prepoznamo Anglijo in Francijo na eni strani in Nemčijo z Italijo na drugi.

Vatikanski zgodovinarji torej za čas do 1939 Sovjetske zveze ne všttevajo v nobenega od obeh polov razklane Evrope, ki ju ugotavljajo. V odnosu Evrope do Sovjetske zveze torej tudi po njihovem mnenju tedaj ni tičala tista zgodovinsko odločilna izbira med vojno in suženjstvom, kakršna je kmalu nato terjala odločitev za vso Evropo, za ves svet.

Ta, za svet odločilna izbira se je dogodila v letu 1941 in je končno izoblikovala protifašistično zvezo držav, ki so skupno izbojevale zmago v vojni vseh vojn 20. stoletja. To pa so bile države, ki so navzlic skoraj prepadnim medsebojnim sistemskim razlikam imele eno skupno značilnost, ki jo je treba tukaj posebno poudariti: vse so črpale svojo moč iz revolucij, ki so jih bile vsaka zase doživele v svoji lastni zgodovini v različnih časih.

Kakor rečeno, oba hladnovojna svetovna konkurenčna bloka sta se mogla – vsak za sebe – izoblikovati šele v položaju, ko je bil kot glavna

nevarnost na zemeljski obli z vojno izločen fašizem. In to se je zgodilo z združenim, brezmejnim naporom obeh, zdaj po fašizmu skupaj ogroženih nebesnih strani, tako zahoda kot tudi vzhoda. Tako je treba v tem edinstvenem, a dogodenem združenju sil za zmago v drugi svetovni vojni ugotavljati tisti prelom, ki je sploh šele omogočil, da napeto globalno-konkurenčno tekmovanje oziroma boj sistemov v povojnih desetletjih ohrani mirni, »hladni« značaj.

Za svet presenetljiva »implozija« sistema v sovjetskem bloku, pospremljena v Evropi z dramatičnim padcem berlinskega zidu, je tu vzbudila evforični občutek zmage, kakor da bi se bila končala prava, »vroča« vojna. Te ni bilo, toda urejanje evropskih in svetovnih odnosov se je odvijalo po starih postopkih, običajnih v primeru takšnega uspeha ene strani: razglasi se nelegitimnost dotlej le konkurenčnega sistema. Z argumentom demokracije se združevanje držav v Evropsko unijo dopušča samo na temeljih neoliberalnega kapitalizma, svet pa se podreja anonimnemu, a brezprizivnemu diktatu globalnega trga, utemeljenega na moči denarja in njegovega interesa. Interes družbene pravičnosti se dopušča le po meri trga. Kar pomeni zavračanje, tudi za nazaj, tistih reformnih prizadevanj, ki so se dogajala nekoč v zdaj »porazenem« sistemu socializma. Iz današnjega sveta se takšna stara prizadevanja izključujejo kot nevrednota, nekompatibilna s kapitalizmom. Od starih razvojnih alternativ ostaja kot vrednota le »goli« antikomunizem sam. Tudi tisti, ki ga je nekoč Thomas Mann označeval kot največjo norost, nespamet stoletja. Za novejšo preteklost pa to pomeni pritrjevanje prav tistemu nasilju, s katerim so stalinisti na primer zadušili češko pomlad socializma s človeškim obrazom 1968, velikodržavni nacionalisti zaničevali v Jugoslaviji samoodločbo narodov in blokirali avtonomijo v gospodarstvu in vsem javnem življenju, kar naj bi veljalo za temeljne pogoje in razloge obstoja socializma. Hkrati je to seveda tudi zavrnitev demokratičnih in humanih idej in pobud, ki so se še dosti pred koncem hladne vojne pojavljale v Evropi z imenom »evrokomunizem« ali pred tem z mislijo konvergence sistemov. Evropa in svet pač danes zmoreta brez vse te nič več aktualne ropotije. To je današnja deviza.

Začetki 21. stoletja dajejo čutiti, da postmoderni »konec zgodovine« ne more izbrisati potrebe po iskanju neke njene nove alternative. Kdo more v zgodovini izključiti uspešno revolucijo, če ne z nasiljem? *Africa non docet?*

Hladna vojna se ni končala z zmago ideje o neuvrščenosti, kar bi moralo logično pomeniti konec delitve sveta v dva antagonistična

bloka. Kar zadeva nas v EU, smo zdaj uvrščeni na eno samo stran. Na stran kapitalizma pod načelno nenadzorovano in dejansko *a priori* anonimno oblastjo globalnega prostega trga. Dejansko in načelno gre torej za neomejeno zmago starega rekla »Denar je sveta vladar«! Element socialne države je v tem (malodane že) univerzalnem sistemu moteč preostanek, v svojem obstoju odvisen od civilne politične moči prikrajšanih ljudi.

Toda, mar res ne spoznavamo, da je bila zmaga v hladni vojni pravzaprav zmaga, dobljena na obeh straneh? Če se na to danes gleda drugače, če se to pojmuje kot bojna zmaga protirevolucije z vsemi nasledki, je to nevarna zmota. Potem gorje vsem, pametnim in nespametnim!

O SLOVENSKI REVOLUCIJI

Samorastniška slovenska narodna in socialna, socialistična revolucija 20. stoletja, imenovana tudi ljudska, je bila spočeta in donošena med drugo svetovno vojno po napadu (6. aprila 1941) in okupaciji s strani fašističnih držav, v jeku odpora, ki ga je razvijala Osvobodilna fronta slovenskega naroda proti zavojevalcem, in rojena po vojni zmagi Združenih narodov v letu 1945. Bila je tudi samobitna sestavina zmagovitega odpora in revolucije okupiranih narodov celotne Kraljevine Jugoslavije, katere državljani so Slovenci v svojem državno in narodno matičnem jedru tedaj bili. Na podoben samobiten, a poslej tudi državno individualen, z ustavno priznano pravico do samoodločbe utemeljen način je slovenska revolucija živela v naslednjih desetletjih v razmerah enostrankarske vladavine komunistov, tako v zvezni jugoslovanski državi kot tudi v federalni Socialistični republiki Sloveniji vse do trenutka izstopa Zveze komunistov Slovenije iz Zveze komunistov Jugoslavije januarja 1990. Izstop je postal neogiben zaradi že dlje časa trajajočega preusmerjanja slovenskih komunistov in široke zveze socialistov k političnemu sistemu demokratičnega parlamentarizma in z njim neločljivo povezanim reformizmom v socialnih, družbenih vprašanjih. S tem je bila v največji meri potrjena državna volja Slovencev za samostojnost in zagotovljeno njeno solidarno, vsestrankarsko udejanjenje. Slovenska revolucija 20. stoletja se je tako iztekla v dejanju narodne in državljanske samoodločbe ljudstva Slovenije.

Preden zdaj poskusim opredeliti svoje videnje naše revolucije, moram seveda opozoriti, da sem se kot zgodovinar loteval njenih vprašanj največ le za čas slovenskega NOB. In na to, zgodovinarsko pridobljeno vedenje o revoluciji, se bom v glavnem omejil. Tu se samo sklicujem na svoje razprave in študije, zbrane v knjigi *Pravica in moč za samoodločbo*. Gre zlasti za štiri med njimi: 2., 7., 18. in 31.¹⁵ Desetletja njenega življenja v miru pa do izteka sem med tem le doživljal in skušal dojemati, deloma z izjemo nacionalnih odnosov. Te pa sem deloma tudi strokovno obravnaval.

Omenil sem, da ima ta poskus nek svoj prav konkreten povod. Ta me je zbudil, da zato poskušam več, kakor pa si izdelane znanstvene kompetence za ves ta čas sam prisojam. A vendarle, poskusiti vsaj »posthumno« ne more škoditi.

Slovenska revolucija se je spočela in bila donošena kot slovenski NOB v času druge svetovne vojne in se je nato izživljala v desetletjih hladne vojne, kot na svoj način udejanjena, v naši zgodovini realno dosežena stopnja uresničenja slovenske volje po človeškem, ljudskem in narodnem napredku, tja do izteka revolucije z osamosvojitvijo Slovenije.

Zdaj jo gledam v obremenjujočih razmerah mentalno nedopolnjene družbene tranzicije. To je težavno, saj pogled zamegljuje odij, ki se zgrinja nad zgodovino revolucije. Pred razmotrivanjem revolucije bi bilo treba najprej razčleniti ta odij, saj izvira z različnih strani. Tu nimam v mislih razumljive prizadetosti žrtev njenega nasilja.

Najprej pa moram pojasniti svoje zgodovinarsko videnje (ne)upravičenosti njenega pojava v slovenskem NOB. Pred leti je mlad zgodovinar pri zagovoru disertacije o tem vprašanju, odločno in že politično odločeno, trdil: NOB ne dela revolucije. To je, ne sme delati revolucije. Če jo, potem to ni več (pravi) NOB. In pri nas se je to zgodilo, četudi se zgoditi ne bi smelo.

To tezo sem zavrnil – in jo še zavračam – kot nehistorično. Tu ne gre za vprašanje, kaj je NOB po definiciji. Gre za to, da historik zgodovini, ki se je že zgodila, ni upravičen dajati lekcij. O svoji upravičenosti je namreč ta zgodovina odločila sama.

Tako je odločila tudi o revoluciji, ki se je zgodila, ali pa se ni zgodila. Na primer, le o tisti, ki se ni zgodila, sme historik popravljati morebitno nasprotno trditev historiografije, da je vendarle bila. A nikakor, da za priznanje pravilnosti »naše« zgodovine ne bi revolucija v njej smela biti vsebovana.

Revolucije (v) dogajanju zgodovine ni mogoče prepovedati. Izbriše (ne zapiše) jo lahko le njen neuspeh. Revolucijo lahko prepoveduje le aktualni politični sistem. Dokler je pač uspešen. Revolucija, če je uspešno nastopila, ga spreminja in oblikuje po svoje. Že z uspešno uveljavitvijo tega sistema samo po sebi izničuje revolucija svojo prepovedanost. Mnogi politični sistemi so bili oblikovani z revolucijami. Nekoč tudi liberalno demokratični, za kakršnega smo se danes odločili kot za vsebino, vrednoto osamosvojitve. Dokler ta sistem obstaja, lahko prepoveduje revolucionarno dejavnost, kot protiustavno. Ne more pa revolucije prepovedati v zgodovini. Kakor »*in extremis*« ne more prepovedati vojne. Lahko pa si prizadeva vojno delovanje omejiti z vojnim pravom, predvsem z normami humanitarnosti. Zgodovinar je upravičen v revoluciji, ki se je dogodila, ugotavljati kršenja humanitarnega prava, kakor se to zelo intenzivno dogaja glede poteka vojn, četudi jih za nazaj ni mogoče preklicati v obstoju, ne popravljati, »olepševati«. Prav tako je historik upravičen in tudi kot družboslovec dolžan ugotavljati, v čem so manifestacije revolucije bile revolucionarne, v čem pa je to bilo revolucionarno kršenje predrevolucijskega pravnega in političnega reda, sistema. A to ne pomeni, da lahko revolucije izbriše, zanika kot neupravičeno dogodene v zgodovini, zanika kot realne sestavine njenega toka. Saj je ta tok historijo že spremenil v novo stanje, ki ga je mogoče spremeniti le z novim dogajanjem. Morda celo kar s kontrarevolucijo. Revolucija in reakcija kot kontrarevolucija sta v zgodovinskem procesu dva enako nepreklicna pojava. Lahko ju v času druge svetovne vojne za dogajanja na Slovenskem tudi imenujemo po Tarasu Kermaunerju kot terminološki par »leva« in »desna« revolucija. To je v analitičnem postopanju v marsičem tudi koristno. Žal pa odvrta pozornost od tistega, kar je za Slovence v tem času pomenilo največjo negativiteto, namreč od prostovoljne kolaboracije glavnih dejavnikov slovenske desnice.

Morda je to razpravljanje dolgovezno, a premočna so prizadevanja nekaterih znanstvenikov, da bi slovensko zgodovino za čas okupacije in odpora preuredili v predalčke, »dobre« in »slabe«, predvsem seveda, da bi »dobri« NOB ločili od »slabe« revolucije in dobili na ta način sprejemljivejšo zgodovino. Človek bi se ob tem najraje vprašal, le zakaj potem komunisti ne bi s svoje strani mogli po isti logiki svoje zgodovine popraviti in revolucijo izboljšati z reduciranjem narodnoosvobodilne vsebine iz »našega« NOB, če sta oba ta v njem vsebovana pojma med seboj tako izključujoča?

Omenjena disertacija se je osredotočala na problematična ravnanja glavnih dejavnikov slovenske leve revolucije. V tem je bila prodorna in strokovno ustrezna ter kot takšna tudi pozitivno ocenjena.

Omenjena teza, izrečena na zagovoru, pa ostaja historično sporna v svojem družbeno-spoznavnem temelju, ne glede na to, da je v javnosti popularna in v polemikah priročna.

Slovenski NOB z OF, udejanjeni slovenski odpor, se je v svoji izhodiščni volji usmeril k izpolnjevanju dolžnosti ljudi do svoje, iz zgodovine sprejete, zdaj pa napadene in od fašistov v obstoju zanikane slovenske skupnosti, v obrambi katere so ljudje videli edino možnost za svoboden osebni in splošni razvoj. S tem izpolnjevanjem dolžnosti so pripomogli, odločilno na svojih tleh, k zmagi zaveznikov v drugi svetovni vojni. In ta zmaga je v letu 1948 v okviru OZN omogočila sprejetje Splošne deklaracije človekovih pravic. In glej, ta deklaracija izhaja stvarno, meritorno, prav od tiste predpostavke OF, da bo človek izpolnjeval dolžnosti do svoje »skupnosti, v kateri je edino mogoč svoboden in splošen razvoj njegove osebnosti«! Tako je to zdaj zapisano v 29. členu te deklaracije! Prav z opredelitvijo za OF in NOB se je slovenska revolucija glede uveljavljanja človekovih pravic že prav ob svojem spočetju napotila v pravo smer, četudi je na svoji nadaljnji poti dolgo proti nekaterim tudi grešila, zlasti tistim, zadevajočim kategorijo političnih svoboščin. Pa tudi pri teh je zmogla popravek, ko je šlo pri ponovitvi narodne samoodločbe za pravico te kategorije. Ko je bila, kakor že nekoč izhodiščno, v izpolnjevanju dolžnosti do skupnosti, stvarno zajeta misel, da je njena svoboda tudi nujna prvina osebne svobode. Seveda imajo z razumevanjem te vsebinske povezanosti različnih vidikov svobode danes težave ljudje (celo nekateri najodličnejši pisateljski duhovi), ki vidijo v odločanju ljudi za odpor proti okupatorju ali za podvrženje zgolj kliše banalne dihotomne odločitve: za okupatorja ali za domovino. Zanimivejša jim je pravica do življenja onkraj ideološkega konstrukta vojne, pravica do preprostega življenja ljudi po vrednotah civilizacije. Druga zanimivost, in danes edina naslednja, pa jim je v tem sklopu tragični konec te zvestobe posameznika samemu sebi pod bestialnostjo zmagovalcev iz gozdov. Gre seveda za pisanje romanov, ki so menda »resničnejši od zgodovine« (Bernard Nežmah).

Domišljavo in nadležno bi bilo tukaj povzemati, kar sem nekoč že napisal o slovenskem NOB in revoluciji v njem. Upam pa, da ne bo odveč nekaj opozoril na nekatere premalo opažene momente v dogajanju.

Najprej naj ponovim opozorilo zgodovinske stroke, da je treba vedno upoštevati dejstvo, da posamezni subjekti dogajanja nikoli ne morejo predvideti, kakšen bo izid dogajanja in da zato ne smemo domnevati, da so si vsa svoja dejanja in umovanja vnaprej načrtali, četudi končni izid opazovalcu narekuje vtis, da je vse nastalo po domišljenem naklepu ali kar po zaroti. Tu omenjam prezrto dejstvo, da je Boris Kidrič, vodilni komunist v OF, še septembra 1941, torej še pred Rožmanovim pastirskim pismom, pozival v *Slovenskem poročevalcu* k potrebi, da bi bil slovenski odpor politično uravnotežen. In da je pri tem poudarjal tudi potrebo, naj si vsi ti politično različni udeleženci upora med seboj obljubijo lojalnost. In da ga je pri tem skrbela lojalnost drugih sil do komunistov samih. In da ni šlo za to, kakor se je pozneje iz razvoja izmotalo, da so v OF zdaj že premočni komunisti svojo lojalnost pomirjevalno zagotavljali po vplivnosti ogroženim »zaveznikom« v fronti. Komunisti so svojo moč v NOB občutili šele potem, ko je klic po uravnoteženju slovenskih političnih sil ostal ne le brez odmeva na desnici, ampak doživel tudi zanikanje. In da ne smemo prezreti, da je v labirintu različnih pozicij tistega časa za Ariadnino nit treba jemati v roke zahtevo OF, da se mora vsakdo najprej dejansko odločiti za udeležbo v neodložnem odporu, če hoče imeti enake pravice v gibanju in odločanju. Kidričev klic je bil absurden glede strank samih seveda že od Natlačenovega Narodnega sveta naprej, a bi glede njihovih somišljenikov mogel še učinkovati. Samo da bi potem uravnoteženje potekalo drugače in bi bilo nekaj drugega. Da se bo zgodilo to drugo, je bilo zatrdno in vsem razvidno odločeno že naslednji mesec, 24. oktobra, z omenjenim pastirskim pismom.

Zdaj je ostala tu OF sama. Vodila in organizirala pa je NOB, ki je bil hkrati tudi socialna in moralna revolucija, piše Janez Stanovnik ob njeni sedemdesetletnici 2011. Resnično. Le z natančnejšim dopolnilom ali pojasnilom, da je ta revolucija bila tudi narodna, nacionalna. Da je takšna revolucija Slovincem potrebna, je takrat, v času pastirskega pisma, menila in napisala tudi »katoliška sredina« (Andrej Gosar). Le da je uresničitev pričakovala in dopuščala prvenstveno iz rok katoliške stranke, Slovenske ljudske stranke, in da je tako odvrnila katoličanom v OF. Revolucija kot pojem torej tudi s te strani ni bila izključena. Takrat so še vsi pomnili samoodločbo Slovencev, državno ločitev od Avstrije v letu 1918, ki jo je vodila Krek - Koroščeva Vseslovenska ljudska stranka. Pa saj je na klerikalni strani sam Lambert Ehrlich še do oktobra 1941 nujno predlagal ustanovitev tajne slovenske vlade, ločeno

od Jugoslavije, torej protiustavne, »desno revolucionarne«, v razmerju do jugoslovanske begunske! Ali se je ob tem primerno čuditi ali celo zgražati nad dejstvom, da je OF slovensko narodno revolucijo raje kar sama začela udejanjati že 16. septembra 1941, ko je storila prvi korak k realizaciji slovenske samoodločbe in ustanovila Slovenski narodno-osvobodilni odbor, kot prvi organ suverene oblasti slovenskega naroda? Suverenost pa je nekaj nedeljivega in SNOO se je zdaj štel za edinega njenega predstavnika in je to tudi razglasil. Današnje trditve desnice, da je OF s tem drugim Slovincem prepovedala odpor proti okupatorjem, so pravno nekompetentne in vsebinsko slabo domišljene. OF jim je mogla le odreči pravico, prepovedati, da bi se poslej, mimo SNOO, oni še mogli šteti za predstavnike suverenosti slovenskega naroda, njegove pravice do samoodločbe.¹⁶ To z okvirno suverenostjo Kraljevine Jugoslavije neposredno še ni imelo opraviti. Vprašanje o samoodločbi slovenskega naroda je ostajalo odprto. In tako so ga konec leta 1941 definirale tudi temeljne programske točke OF. Odprto za sporazumno ali pa revolucionarno uveljavitev pravice Slovencev do samoodločbe. K prvi različici je bil nagnjen predlog izvršnega odbora OF begunski vladi 15. maja 1942 o pogojih priznanja. Dogodek, ki danes ostaja zunaj zgodovinskih obravnav slovenskega NOB, njegovim kritikom pa tema ne diši in o njej molčijo.

Socialna revolucija je na svoj način vključena v program OF v točki o dosledno ljudsko demokratični obliki bodoče oblasti v osvobojeni Sloveniji. Prav pri tej točki je treba opozoriti še na dvoje.

Prvič na to, da ta formulacija ni izključevala izpeljave socialne revolucije v obeh »znamenitih« etapah po ruskem modelu. Tu je bilo »*tacite*« vključeno predvidevanje, da bo druga etapa, prevzem socialno revolucionarne oblasti, izvršena po osvoboditvi. Če ne drugje, je mogoče v knjigi Andreja Inkreta prebrati, da se je Edvard Kocbek o tem že v avgustu 1941 dogovarjal z Borisom Kidričem. Iz arhivskih dokumentov (dnevnik advokata Albina Šmajda) pa vemo, da se je Aleš Stanovnik, politično in idejno najbolj profilirani predstavnik krščanskih socialistov, še pred tem v svojem krogu zavzemal za sovjetsko obliko ureditve socializma. V zadevi dveh etap torej vsaj v tem smislu ni šlo za neko zarotniško prevaro komunistov glede druge, socialno revolucionarne etape, ko se je ta začela spomladi 1942 najavljati v zloglasnem levičarstvu ali vojvodstvu na osvobojenem ozemlju Dolenjske. Šlo pa je res tudi za prenagljenost v pričakovanih razvoja vojne, in to, kakor zgoraj omenjeno, pod alarmantnim

vplivom obnašanja četnikov Draže Mihailovića v Srbiji. Iz komaj čitljivih dnevnih zapiskov Lojzeta Udet (pri njem sta se skrivala Boris in Zdenka Kidrič) je videti, da je Boris v januarju 1942 pričakoval bližnje končanje vojne. Kakor mi je Ude pripovedoval, je tisti čas Zdenka dejala: komunisti bomo šli naprej; kdor nam bo mogel slediti, bo dobrodošel, drugi bodo pač odpadli. Očitno je govorila pod vtisom dogajanja v Srbiji in mislim, da bi to lahko pomenilo tudi globljo razlago »vojvodstva« in levičarskih »ekscesov« malo zatem na osvobojenem območju na Dolenjskem. Vemo, kako je tedaj Kardelj posegel vmes in kako so komunisti v OF potem brez prehitevanja vztrajali na programski formuli NOB. Ta je poslej sploh obveljala v Jugoslaviji kot celoti, do konca vojne. Posebno in z mednarodno veljavo je bila potrjena s sporazumom Tita in Šubašića v juniju 1944 in v nadaljnjem notranjem in mednarodnem razvoju. Pomislimo! Tisti čas se je Tito pred Nemci sam zatekel na Vis, pod oblast Angležev, pod nadzor Churchilla!

In drugič, pri programski točki o doslednem, ljudsko demokratičnem značaju oblasti je treba nekaj opaziti tudi v zvezi z vprašanjem Dolomitske izjave. Nastala je poleg vsega tistega, kar je v ospredju današnjega zanimanja (vprašanje političnega strankarskega pluralizma), tudi zaradi prepričanja v vodstvu KPS, da bo zmaga OF, v kateri je zdaj vodilna vloga v odločilni meri prešla na »progresivne sile z delavstvom na čelu« (beri: KPS), po osvoboditvi omogočila miren prehod k socialnorevolucionarnim ukrepom, če bo oblast, ki jo je OF že ves čas razvijala, ostala enotna in močna, predvsem pa učinkovita v vojskovanju. In to je bil razlog tudi za Kocbeka in krščanske socialiste, ker je to potrjeval tihi sporazum o časovni odgoditvi »druge etape« na čas po končanju vojne.

Da je takšen razvoj bilo dejansko mogoče pričakovati, je bilo ocenjeno do februarja 1943. Elementi za takšno oceno so bili med drugim: nemški poraz pred Stalingradom, uspešnost jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja, ki je medtem ustanovilo AVNOJ, stabilizacija in nov politični in vojaški vzpon OF po roški ofenzivi, dokončna kompromitacija nasprotnikov pred zavezniki z vojaško kolaboracijo. Zunanji izraz vsebine in trenutka te ocene je bila tudi Dolomitska izjava. To je bil, v tem smislu, sporazum o zadrževanju prehoda k socialistični revoluciji na čas po vojni. In kar ni nepomembno, to je bila z vidika slovenskih komunistov konceptualna inovacija: poenotena OF naj ostane osrednja opora političnega

sistema povojnega novega družbenega reda. Česa podobnega v Rusiji ni bilo. Seveda pa je šlo, po Kidričevi označitvi oktobra 1944, le za »demokratiziranje razredne dinamike«. To ni pomenilo obljube, da bo v političnem sistemu po vojni ustvarjenega novega družbenega reda dobil strankarski pluralizem spet svoje priznано mesto.

Tako se je vnaprej zagotavljala diktatura proletariata, kot odločujoča prvina socialistične revolucije po pojmih komunistov. Kardelj je to sam pojasnil približno v istem času svoji stranki: »Trenutno smo v okviru buržoazne revolucije, zavzemamo pa položaje, ki nam bodo (s koncem vojne) omogočali takojšen prehod v proletarsko revolucijo. [...] Smo v položaju, ko ni nujen revolucionaren prehod, temveč je mogoča za izvedbo ciljev proletarske revolucije reformistična pot. [...] Zunanja oblika sprememb bo gotovo drugačna, kot je bila revolucija v Sovjetski zvezi. Enotnost skupin OF v borbi nima samo začasnega značaja. [...] Za nas je važno, da bo reakcija razbita na narodnoosvobodilnih pozicijah.«

K tej točki dogajanja pravim, da je revolucija, spočeta v NOB OF, bila donošena do konca vojne, šele po njej pa rojena.

Po vojni se je za izvršeno revolucijo, zdaj že v vsejugoslovanskem okviru, za dalj časa uvedel izraz »ljudska revolucija«. Da je to zares bila revolucija, ni dvomil nihče. A kakšna pravzaprav? Terminološke tančine so se začele razčiščevati pod vplivom pritiska Informbiroja, ki je jugoslovanski komunistični stranki očital, da je kmečka in da je poniknila v ljudski fronti. Treba pa se je tudi spomniti, da po vojni, tja do resolucije Informbiroja, v političnih nastopih socializem kot cilj ljudske revolucije ni bil nikoli niti omenjen.

Revolucija, tudi komunistična, tudi slovenska v 20. stoletju, ni bila zgolj nasilje. In ni bila le zaslužna za uspešen NOB, s katerim se je slovenski narod, ob vseh žrtvah in žrtvovancih, uvrstil med zmagovalce v svetovni vojni proti fašistični pogubi, dosegel dovolj moči za samoodločbo, za svojo državno zgradbo, za združitev z njo Slovenskega primorja, ki bi bilo v sistemu imperializma sicer za večno izgubljeno, za izhod na morje, in, kar je za samozavest naroda prvega pomena, za narodno čast Slovencev. To moramo spoštovati in ohranjati. Revolucija pa se je tudi v nadaljnjih desetletjih – poleg vseh grdobij, ki jih je prinašal sistem enostrankarstva v rokah komunistične stranke, tudi še potem, ko se je ta poskusila spremeniti v zvezo komunistov – kazala kot dogodeno življenje naroda, v dobrem in slabem. Življenje je nekaj tvornega in njegovi dosežki so narodu ali slovenski državi ostali, tudi še potem, ko je narod strnil svojo osamosvojitve s korenito zamenjavo

političnega sistema. Ta se je od revolucionarnega načina odmikal že prej in se medtem prav v Sloveniji še najbolj približal socializmu po volji ljudi. Zato je že prišel v tisto ostro nasprotje z drugače usmerjenim jugoslovanstvom. Res se je tudi v Sloveniji izkazalo, da stari *Komunistični manifest* niti tukaj ni v razvoju razrešil svoje osnovne težave pri podružbljanju gospodarstva, kar naj bi vendar bilo alternativa kapitalizmu. Ta nerešena težava je do 1989 postala odločujoča za polom evropskih socializmov 20. stoletja.

Maja 2011 je France Bučar na televiziji na vprašanja Majde Juvan, kako iz politične blokade in gospodarske krize v Sloveniji, dramatično ternal, da je Slovenija izgubila koncept, da bi bilo treba najti nove centre moči, ki jim bo mar uspeh podjetij, da je treba iznajti drugačen sistem od sedanjega. Nič ni govoril, kakor v *Novi reviji* 57, o nelegitimnosti revolucije, ne za nazaj, ne za naprej, saj bi to zanj bilo nekaj nezaslišanega. Pa vendar sem pomislil na vrstice dobro informiranega in vztrajno razmišljajočega ekonomista Frančka Drenovca, ponatisnjene 31. marca letos v *Dnevnikovi* rubriki Nepreslišano: »Še do leta 2000 je slovensko gospodarstvo raslo okoli 4 odstotke na leto, z lastnimi močmi in samo neznatnim zunanjim zadolževanjem. Po letu 2002 se je začelo počasi krepiti zadolževanje in po letu 2004 je moralo vzdrževati gospodarsko rast 6 milijard evrov vsakoletnega novega zunanjega dolga, zadnji dve leti v krizi brez rasti pa še vedno kakšni 2 milijardi na leto. Še v ‚stacionarnem stanju‘ ne znamo več živeti brez tuje pomoči. – V dolgih dvajsetih letih tranzicije ni bilo nobenih resnih državnih politik, samo liberalizem, z dometom, ki ga ima samo liberalizem. Obsežni deli industrije so se krčili že pred krizo: tekstilna industrija že od leta 2000, pohištvena od leta 2002, živilska od vstopa v EU. Širjenje trgovinske mreže se je ustavljalo že pred leti, gostinstvo je stagniralo že pet let pred krizo (kmetijstvo že od osamosvojitve), ekspanzijo gradbeništva je sploh pognalo samo prekomerno zunanje zadolževanje in se morajo te panoge sedaj za začetek še krepko skrčiti. Za državno in občinsko ‚investiranje‘ že plačujemo s krčenjem pokojninskega in zdravstvenega varstva, pa so krediti šele komaj začeli dospovati. Dobili smo Stožice, izgubili bomo šole in bolnišnice. To ste hoteli, to ste dobili.«

Očitno je, da je ključna težava podružbljanja, socializma, vsebovana v tezi *Komunističnega manifesta*, da je državi (proletariatu) mogoče kapitalizem preseči »le s tem, da *despotsko* poseže v lastninsko pravo«. Tako beremo v prvem slovenskem prevodu tega manifesta leta 1908.¹⁷

Dilema, despotstvo ali moderna liberalna demokracija, je namreč medtem odpadla, seveda v smislu demokracije. Tudi po nedvomni ljudski volji, simbolizirani s padcem berlinskega zidu. Pri nas pa s sporazumno, malodane soglasno uveljavitvijo pravice Slovenije do samoodločbe.

Ali mora zdaj to v življenju naroda, sporazumno osamostaljenega, pomeniti tudi totalitarno distanciranje od revolucije, ki jo je on sam po sebi in v sebi (do)živel? V slabem, gotovo. A tudi v dobrem? In sploh tudi načelno distanciranje od vsake revolucije? Še pred padcem berlinskega zidu sem zase to vprašanje rešil s tem, da sem kot član CK ZKS poprijel geslo Slavoja Žižka, ki je vzklikal: »Komunisti za demokracijo!« Le da sem geslo obenem podaljšal: »Komunisti za demokracijo, demokracijo za socializem!« Prvi hip nekaj soglasja, celo predsednika ZKS Milana Kučana v referatu na seji CK 23. januarja 1989 (moj osebni magnetofonski posnetek). Ne s trajnim uspehom.

Prenovitelji so socializem iz gesla izčrtali, prepričani, da ne prinaša glasov na volitvah. Najbrž so šteli prav. »Pahorjevemu« predlogu državnozbornske izjave pa na žalost gospe Spomenke Hribar do danes vendarle niso sledili.

Vprašanje o zgodovinskem pomenu slovenske revolucije nam stopa še jasneje pred oči danes, ko se častijo njeni totalitarni nasprotniki celo brez pomislekov do najbolj zavrženih sredstev, ki so jih uporabili med vojno. »Izkušnja reklerikalizacije KC«, mi je pred leti zapisal v pismu Taras Kermauner, »osvetljuje danes levo revolucijo in njen bistveni pomen: opravila je zgodovinsko nalogo, da razbije fevdalno družbo na Slovenskem, da osvobodi ljudi iz hlapčevstva. Naredila je, kar bi morala že liberalska stran, a ni, ker je bila neustrezna svoji zgodovinski nalogi. Žal je kot totalitaristična Partija potem sama padla v past, ponovila, kar je podirala. Najprej bolj nasilno, potem pa je dejansko popuščala.«

Ko tu ponavljam to mnenje, ki se z njim pač lahko strinjam, hočem le ponovno poudariti, da vprašanje o pomenu zanikane slovenske revolucije za prihodnost zares obstaja.

Kakor sem že razložil, je vsaki revoluciji, kakor sploh vsakemu družbenemu podvigu v zgodovini, mogoče očitati storjeno nasilje in to zavračati, ne da bi zanikali podvig po sebi.

Nasilje je bistvo vojne. Vendar ne neomejeno. Svoj dvom o upravičenosti nasilnih ukrepov v vojni, če izvirajo tudi iz razrednobojnih namenov, sem izrazil ob toliko (tudi ponarejeno) navajanem Kardeljevem pismu Ivanu Mačku Matiji z dne 1. oktobra 1942. Zapisal sem: »Res lahko v tem dokumentu vidimo kvintesenco

tragičnega konflikta v času narodnoosvobodilnega boja Slovencev. Tragičnega, ki pa je obraten v primerjavi z vlogo ljudi v klasični tragediji, kjer visoko nad ljudmi bogovi odločajo o njihovi usodi. V tem dokumentu je obratno. Osebe nastopajo v prepričanju, da so upravičeni izvrševalci višjih interesov, dejansko pa teh višjih interesov ni. V dokumentu je vsebovan dokaz, da je realni komunizem, vsaj v svojem vrhu, pripravljen v imenu svojega domnevnega zgodovinskega poslanstva kompromitirati svojo humanistično prednost pred fašizmom. V istem dokumentu pa je vsebovan tudi dokaz, da so obstajali tudi takšni slovenski duhovniki, ki so z orožjem v roki v imenu antikomunizma vstopili v čete, namenjene boju proti slovenski rezistenci (katere okvir je bila Osvobodilna fronta). V imenu napačno razumljene verske kritike komunizma so bili pripravljeni z oboroženim antikomunizmom kompromitirati moralne vrednote krščanstva.«

Naj mi bo oproščeno, da na tem mestu ponovim svoje mnenje iz knjige *Senca Ajdovskega gradca* (1993). Tam sem zapisal:

»Čisto izrecno je treba poudariti, da dolomitski zgodovinski sporazum o mirnem, tj. znotraj OF skupno poenotenem povojnem odločanju o novem redu, gotovo ni pomenil pristanka nekomunistov (niti široke množice novih članov KPS) v OF na misel o kakem pomoru slovenskih kolaborantov. S partijskega, vojaškega in morda celo s kakega zunanjega vrha moči porojena in končno dejansko izvršena zamisel povojnega vsejugoslovskega pomora vojaških kolaborantov vseh vrst, vključno slovenskih, kateremu je glavno prizorišče bila na koncu koncev ravno Slovenija, je tudi zato pomenil za slovensko KP prvi in najusodnejši polom njene lastne osvobodilne zamisli in prelom besede, dane v dolomitski zavezi, o mirnem prehodu k socialistični revoluciji po osvoboditvi. Pomenil je tudi prvo hudo kršenje dejanske veljavnosti avnojske federacije, temelječe na samoodločevanju vsakega naroda posebej o vseh zanj usodnih vprašanjih. Znanje in spoznanje o tem je politično udarilo šele naslednje rodove in trajno obremenilo njihova prizadevanja.«

V svoji zavrnitvi povojnih pobojev omenjam Dolomitsko izjavo. Pojasnil sem že, zakaj. Seveda pa je bistvena prav ta zavrnitev, kakor je zapisana.

Ali je dovolj le priznavati sodni oblasti upravičenost, da v primeru osebne odgovornosti za kazensko nezastarljiva dejanja postopa po zakonu, široki pomor po vojni pa le obžalovati, četudi obžalovati iskreno, saj je za vsakogar v grozljivem nasprotju z duhom, ki je

spodbudil in omogočil veliko dejanje NOB? Gotovo je tej strani potreben tudi poseben razmislek o ravnanju tistih, ki so za NOB končno tudi v Sloveniji obenem z zaslugami prevzeli vodstveno odgovornost.

O kršenju nekaterih človekovih pravic po 15. maju 1945 je treba seveda ugotoviti, da so kršenja na dlani in da so tukaj tudi učinki na duševnost ljudi. O tem, mislim, nihče ne dvomi. Tudi glede siceršnjega dogajanja, glede »temne strani meseca«, ne gre dvomiti. Vendar, pečati se edinole z ugotavljanjem že ugotovljenega mraka, ne sme zanikati soja tudi »svetle strani meseca«.

Splošna deklaracija človekovih pravic, sprejeta v OZN 10. decembra 1948, ni bila obvezujoča mednarodnopravna pogodba, temveč moralno obvezujoče priporočilo članicam te organizacije. Vključevanje njenih postulatov v življenje jugoslovanske federacije oziroma Slovenije v naslednjih štirih desetletjih je razvojni proces, v katerem je sistemsko in tudi protisistemsko, alternativniško, delovalo mnogo dejavnikov, in dejstvo je, da se je poglavje kršenja človekovih pravic postopoma, sicer z različnim tempom v posameznih obdobjih, a v celoti zdržema, krčilo. Različen je bil tudi tempo glede na posamezna območja teh pravic, od gospodarskih, socialnih, izobrazbenih, kulturnih do politično svobodnjaških. Danes javnost ob nedvomno storjenih kršenjih ni razdvojena. Svoje dejavno obžalovanje storjenih in svojo voljo, da se prepreči ponovitev, je naša državljanska volja tudi zapisala v ustavo.

ZMAGA PORAŽENIH

Ob padcu berlinskega zidu v letu 1989 kot simbolu zrušitve političnega, gospodarskega in ideološkega sistema evropskih dežel realnega socializma v okviru vzhodnega bloka pod vodstvom Sovjetske zveze, zapletenega že skoraj pol stoletja v blokovsko hladno vojno med nekdanjimi zavezniškimi antifašističnimi zmagovalci druge svetovne vojne, so se za demokratične zmagovalce nad komunizmom razglasili tudi nekdanji kolaboracionisti s fašističnimi okupatorji Slovenije. Zahodni blok se je, vzeto zaokroženo, zbiral proti vzhodnemu na geslih parlamentarno demokratične sistemske kritike komunizma. Ta demokratična kritika ni bila istovetna s totalitarnim antikomunizmom nacizma oziroma fašizma in njunih zaveznikov v drugi svetovni vojni. Toda, različnost med demokratično in totalitarno kritiko realnega ali

ideološkega komunizma je bila po vojni vedno v nevarnosti, da se zaradi imenske istovetnosti napadanega predmeta kritike priložnostno izgublja izpred oči v oglušujočem trušču javnega blokovskega političnega nastopanja Zahoda proti Vzhodu. Nekdanji kolaboracionisti s fašističnimi okupatorji evropskih dežel so svoj totalitarni antikomunizem, ki jih je nekoč pripeljal na vojaško stran fašističnih držav v svetovni vojni, začeli vztrajno vrednotiti kot daljnovidni prispevek k ciljem Zahoda. Odločne zavrnitve s strani resnično demokratičnih kritikov komunizma v vsem tem času pravzaprav niso doživeli. Propagandna brošura »zgodovinske SLS« v Buenos Airesu iz leta 1984 je dober (slovenski!) primer takšne vrednostne zamenjave totalitarističnega antikomunizma iz časa svetovne vojne za demokratično kritični antikomunizem Zahoda v desetletjih po njej.¹⁸

Kdo bi se čudil, da so v letu 1989 nekdanji voditelji in ideologi v vojni poraženih »slovenskih domobrancev« zagledali v hladnovojni zmagi Zahoda – dejansko, polomu komunizma Vzhoda – svojo lastno, četudi zapozneno, a vendar za svet zaslužno zmago – »zmago poraženih«. Tudi proti tej resurekciji bivših kolaboracionistov – vstajenju od politično mrtvih v imenu antikomunizma – hladnovojno zmagoviti demokratični Zahod ni izrekel zgodovinsko kritične besede. V rëj zmagovalcev pod zahodnim kulturnim drevesom, pa naj bo to hrast ali lipa, ali pa kaj bolj južnega ali atlantskega, je brez besede sprejel tudi rajajoče somišljenike totalitarističnega antikomunizma.

Ob tem bi bilo evropski javnosti mogoče označiti zgodovinski smisel tez danes rajajočih zagovornikov slovenske kolaboracije. Omenjam izrečene ali po logičnem smislu tako nastopajoče njihove ugotovitve ali trditve te vrste: Hitlerja niso šteli in ga še danes dejansko ne štejejo kot zavojevalca in okupatorja Slovenije, temveč kot nekakšnega svojega gosta v deželi, pač spričo dejstva, da jim je pomagal in jih hkrati vodil v njihovi kvazi državljanski vojni proti komunizmu, tj. proti Narodnoosvobodilni vojski Slovenije in Osvobodilni fronti. Za to so mu prisegli, pravijo, iz svoje volje. To njihovo izhodiščno gledanje na zgodovino logično vodi v sklep, da je druga svetovna vojna v končnem namenu bila vojna proti komunizmu in ne proti fašizmu, ki je bil pri tem le nekakšna kolateralna škodljivost. In kar rezultira v presojo, da je Hitlerjeva stran bila tista, ki je nazadnje v tej vojni, gledano dolgoročno, pravzaprav (tudi) zmagala, in da so slovenski kolaboranti, ki so mu prisegli, zato danes zares končni zmagovalci, četudi so bili v letu 1945 vojaško poraženi skupaj s Hitlerjem. Oni so potemtakem

tisti, ki so bili resnično daljnovidni. Ne morda Churchill ali Roosevelt. In so to pokazali že 20. aprila 1944 in ponovno še januarja 1945, ko so prisegli Hitlerju, saj je njihova usmeritev doživela zmago s padcem berlinskega zidu 1989 in z vsem, kar je tej njihovi obzidni zmagi sledilo. Torej celo z nastankom današnje EU! In to še posebno očitno z njenimi pravdoreki vred, si laskajo. Saj vendar govore o enaki kaznivosti zlih dejanj kogar koli v okviru bojevanja druge svetovne vojne, in s tem, tako menijo, prav to njihovo končno zmago nekoč poraženih kolaboracionistov zdaj pravnomočno potrjujejo. Nekdanja zavrnitev njihovega antikomunističnega kolaborantstva je zdaj kot takšna spoznana za kratkovidno zmoto, menijo! Saj da se je sodno izkazalo, da zahod 21. junija 1941, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo, ni spoznal, na čigavi strani je od tistega trenutka njegovo pravo zgodovinsko mesto v vojni. To pa so, menijo, že takrat spoznali Ehrlichovi Stražarji, kakor so se maja 1942 sami pobahali.¹⁹

Pri tem imajo še posebno na jeziku in v mislih zadnjo, instančno najvišjo rzsodbo Evropskega sodišča v latvijskem primeru, ki pomeni, da so tudi zločini, storjeni v okviru druge svetovne vojne s strani partizanskega odpora proti fašističnim agresorjem, zgolj zločini in so kot takšni enako tudi danes kaznivi po veljavnem mednarodnem pravu. Tu zdaj upa najti ključno oporo tudi teza o nelegitimnosti in protizakonnosti odporiških gibanj sploh, posebej tistih, v katerih so nastopali komunisti.

Seveda so ti ljudje v zmoti, saj gre za docela različna vprašanja in rešitve enega ni mogoče prenašati na nekaj drugega. Toda politični zagovorniki takšne teze so prepričani, da so v omenjeni evropski rzsodbi dobili nadomestek za zavrjneno mednarodnopravno obsodbo komunističnih strank oziroma komunizma po modelu obsodbe nacizma in nacistične stranke v Nürnbergu. Evropska unija se o zmagoslavju poražencev očitno ne želi ali pa ne zmore izrekati in njihove razlage niso brez odmeva. Naša »demokratsna desnica« pa vse te marnje najraje tudi nekritično prenaša. Pač kot priročno podkrepitev politične zahteve po zavrženju slovenske revolucije sploh.

DEDIŠČINO JE TREBA SPREJETI

Na koncu tega poskusa, povedati nekaj o videnju revolucije v zgodovini Slovencev 20. stoletja in o njenem umeščanju v zavest o

tisti, ki so bili resnično daljnovidni. Ne morda Churchill ali Roosevelt. In so to pokazali že 20. aprila 1944 in ponovno še januarja 1945, ko so prisegli Hitlerju, saj je njihova usmeritev doživela zmago s padcem berlinskega zidu 1989 in z vsem, kar je tej njihovi obzidni zmagi sledilo. Torej celo z nastankom današnje EU! In to še posebno očitno z njenimi pravdoreki vred, si laskajo. Saj vendar govore o enaki kaznivosti zlih dejanj kogar koli v okviru bojevanja druge svetovne vojne, in s tem, tako menijo, prav to njihovo končno zmago nekoč poraženih kolaboracionistov zdaj pravnomočno potrjujejo. Nekdanja zavrnitev njihovega antikomunističnega kolaborantstva je zdaj kot takšna spoznana za kratkovidno zmoto, menijo! Saj da se je sodno izkazalo, da zahod 21. junija 1941, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo, ni spoznal, na čigavi strani je od tistega trenutka njegovo pravo zgodovinsko mesto v vojni. To pa so, menijo, že takrat spoznali Ehrlichovi Stražarji, kakor so se maja 1942 sami pobahali.¹⁹

Pri tem imajo še posebno na jeziku in v mislih zadnjo, instančno najvišjo razsodbo Evropskega sodišča v latvijskem primeru, ki pomeni, da so tudi zločini, storjeni v okviru druge svetovne vojne s strani partizanskega odpora proti fašističnim agresorjem, zgolj zločini in so kot takšni enako tudi danes kaznivi po veljavnem mednarodnem pravu. Tu zdaj upa najti ključno oporo tudi teza o nelegitimnosti in protizakonnosti odporniških gibanj sploh, posebej tistih, v katerih so nastopali komunisti.

Seveda so ti ljudje v zmoti, saj gre za docela različna vprašanja in rešitve enega ni mogoče prenašati na nekaj drugega. Toda politični zagovorniki takšne teze so prepričani, da so v omenjeni evropski razsodbi dobili nadomestek za zavrnjeno mednarodnopravno obsodbo komunističnih strank oziroma komunizma po modelu obsodbe nacizma in nacistične stranke v Nürnbergu. Evropska unija se o zmagoslavju poražencev očitno ne želi ali pa ne zmore izrekati in njihove razlage niso brez odmeva. Naša »demokratska desnica« pa vse te marnje najraje tudi nekritično prenaša. Pač kot priročno podkrepitev politične zahteve po zavrženju slovenske revolucije sploh.

DEDIŠČINO JE TREBA SPREJETI

Na koncu tega poskusa, povedati nekaj o videnju revolucije v zgodovini Slovencev 20. stoletja in o njenem umeščanju v zavest o

naši preteklosti, se vračam k spoznanju, da to mora pomeniti tudi načelno in določno zavrnitev povzročenega nasilja. To zavezuje seveda vse strani v narodu in državi, vsako zase in vse skupaj in za celotno dobo, o kateri razmišljamo. Glede na časovno omejenost mojega raziskovanja dogajanja v vojni sem mogel tukaj le nakazati svoje stališče glede kršenja človekovih pravic v desetletjih po zmagi revolucije. Glede vojnega dogajanja pa se moram pred sklepom pisanja ozreti še na svoje širše uvide v vprašanje, kako zavračati nasilje, ki je bilo povzročeno v odnosih med Slovenci. Moje stališče se je izoblikovalo določneje ob knjižni izdaji obeh po republiškem državnem tožilcu naročenih historičnih ekspertiz o Rožmanovem procesu,²⁰ tako da ga lahko tukaj ponovno navedem.

»Slovensko zgodovino vojnih let 1941–1945, ki je narodu zagotovila jasno razpoznaven in enakovreden prostor med drugimi narodi in ki bi mu lahko pomenila neizčrpen vir samozavesti, bremenita dve neizbrisni, a vzročno drugo z drugim povezani dejstvi. Na eni strani stoji dejstvo, da je hudodelstvo prostovoljnega sodelovanja v vojskovanju držav, ki so napadle narod Slovencev in njegovo zakonito državo, zagrešila nikoli poprej slutena množica storilcev, končno poraženih v domačem in svetovnem merilu. Na drugi strani stoji dejstvo, da je hudodelstvo zmagovalcev, zagrešeno proti človečnosti in narodu, na koncu terjalo nikoli poprej sluteno množico žrtev – Slovencev, ki so verjeli, da naroda niso izdali in da so za njihove usodne odločitve krivi Slovenci, verujoči v pooblastilo zgodovine človeku samemu. Za vsako obeh dejstev je mogoče ugotoviti strukturno odgovorne dejavnike.«

Navedeno razmišljanje bi lahko imenoval tezo o dveh krivdah, o krivdi nasilja slovenske revolucije in o krivdi klerikalizma slovenske katoliške Cerkve. Ali nemara zaradi sprave iščem nekakšno simetrijo krivde oziroma dveh krivd? Ali morda celo opravičujem kolaboracijo z revolucijo? Nikakor! Teza o dveh krivdah ne preključuje slovenske revolucije. Pomeni pa nedvoumno distanciranje od njenih nasilnih dejanj. In tudi ne gre za njihovo opravičevanje. Teza o dveh krivdah pa nam omogoča, da si odgovorimo na vprašanje, zakaj Slovenci pri nekaterih veljamo za najbolj razdvojen narod v Evropi.

V smislu te teze sem zato opozoril ob sklepu Evropskega parlamenta o odpravljanju dediščine treh totalitarizmov, fašizma oziroma nacizma in komunizma, da moramo na naših tleh prešteti vse štiri, s katerimi smo imeli opraviti. Všteti moramo tudi tistega, ki se je izcimil v

vrstah našega zgodovinskega klerikalizma. Šele potem si zmoremo poglobljeno razložiti (in morda preseči) značaj in trdovratnost svoje razdvojenosti. In potem bomo šele zares znali dopovedati Evropi in sebi, da imamo tudi na »vzhodu« – med Slovenci – opraviti s podobnim problemom totalitarizma, kakor ga je imela Evropa nekoč na »zahodu«, v Španiji in na Portugalskem, pa seveda v Avstriji. Naš slovenski problem je torej tudi »zahodnjaški« in ne preprosto »vzhodnjaški«, kakor predpostavlja resolucija evropskega parlamenta, pri nas pa gluhost za tezo o dveh krivdah.²¹

V smislu teze o dveh krivdah sem pisal še zadnjič ob skupnem nastopu škofa Stresa in premierja Pahorja pred Hudo jamo in Starim piskrom. V *Mladini* sem objavil pismo bralca: »Vprašanje, kakšna bi bila primerna in kakšna danes možna simbolika slovenske sprave, torej demokratične konsolidacije nacionalne države, ki jo še vedno imamo za svojo, presega mojo zmožnost in očitno tudi kredibilnost kot prestarega in kontaminiranega zgodovinarja. Zato mislim, da bi bilo potrebno vsem, prav posebej pa obema vodilnima dostojanstvenikoma, ki na vaši sliki stojita priklonjenih glav pred Hudo jamo, končno že vendar pogledati na pogubljene domobrance ne zgolj kot na žrtve nekega zmagovitega nasprotnika. Ta se z dejanjem seveda sam izpričuje. Treba bi bilo v teh žrtvah končno uzreti tudi žrtvovance nekoga drugega. Uvideti, da jim je žrtvovanost hkrati povzročil še neki drug samostojen namen. Treba bi bilo torej pomorjene domobrance uzreti, doumeti in sprejeti kot stvarni izraz vzročne in posledične povezanosti obeh velezločinov, storjenih v tej naši zgodovini 20. stoletja. Povejmo določno: zločina, storjenega nad dušo naroda, zapeljanega v kolaboracijo z argumentom antikomunizma kot verske dogme, ki stoji nad pravico naroda, da se brani pred sovražnim napadom, in pa zločina, storjenega nad telesom naroda s povojnimi poboji kolaborantov. – Gre za ugotovitev dejstva, da so totalitarni pobudniki prvega zločina pridobili ali prisilili v oboroženo kolaboracijo tisto množico, ki je postala, ker je le po tej poti mogla to postati, žrtev onega drugega, danes tako očitno izpostavljanega totalitarnega pristopa, najodgovornejših med zmagovalci. Saj če ta množica ne bi bila poprej potisnjena v položaj kolaborantov, bi pozneje ne mogla postati žrtev povojnih pobojev. Pokojni akademik Anton Trstenjak je to jedrnat izrekel v *Slovincu* (7. maj 1994): Če ne bi bilo one odločitve odgovornih voditeljev za orožje, bi toliko in toliko tisočev leta 1945 pobitih ljudi lahko še

živelo. Danes gre seveda za vprašanje (ponovne) identifikacije. Kdo in kako je odgovoren svojim ljudem, da so mogli biti ta človeškega in narodovega obžalovanja vredna množica pobitih. Zgodovina se temu vprašanju ne more več ogibati in ne uzreti, da so bile žrtve pobojev tudi žrtvovanci nekega namena! To ni opravičevanje ali celo upravičevanje pobojev, ampak vprašanje zgodovinske odgovornosti tistih, ki so žrtve postavili v vlogo svojih žrtvovancev namenu. To spraševanje je pač edino, kar more pripomoči preživelim in svojcem, pa njihovim potomcem, da uvidijo, kako se je to moglo dogoditi. To in takšno razumevanje je tisti lek, ki zmore, gotovo bolj ponotranjeno kot ogorčenje ali slast maščevanja, ublažiti bolečino prizadetih ljudi in zdraviti razdvojeno dušo naroda. Mrtvih obuditi, žal, ne more.«²²

IN KAJ POMENI TO ZA DEDIŠČINO?

Ob življenju ljudi in rodov se srečujemo z neogibnostjo dedovanja. Tu se je treba vedno spomniti, kakšen pomen ima obvezna izjava dedičev o vprašanju, ali dediščino sprejemajo. Sprejemajo jo v celoti, vso aktivo in vso pasivo, kot svojo pravico in tudi kot svojo obveznost. Če se ji odpovedo, zmorejo to storiti samo glede dediščine kot celote, kar je v njej dobrega in slabega hkrati, odgovorno za to celoto. Izbira, kaj hočemo dedovati in česa ne, ni mogoča. Izbira je samo vse ali nič. Danes ob tem malo razmišljam v zvezi z zakonom o arhivih in sploh z dediščino preteklosti, vključno z revolucijo, pa naj gre za njeno dobro ali slabo stran. Nekaj podobnega, kot je to v civilnem pravu, bi najbrž lahko veljalo tudi za države po mednarodnem pravu. In seveda tudi pri gledanju na zgodovino svoje države in družbe v njej. Sprejmeš jo v celoti ali pa se ji odrečeš v celoti vsega časa njenega obstoja, do tvojega nastopa. Do tedaj, ko te vprašajo, ali dediščino sprejmeš, ali pa hočeš vse – in to prav vse! – začeti in postavljati brez dediščine, samo s svojimi silami in brez vsakega premoženja, sam samcat na novo. V zgodovini, ne le novejši, ni takega primera, niti tedaj ne, kadar je bilo treba pravico do suverenosti, torej samoodločbo naroda, ponoviti ali staro ubraniti. Tu namreč lahko govorimo o interesu države, ki ostaja vrednota dolgega trajanja, nadideološka, nadstrankarska, celo nadsistemska v političnem in družbenem smislu. Ta državni interes kot trajna vrednota ni istoveten s pojmom kontinuitete vladavin, ampak je nekaj v zgodovini ljudi te države, nekaj iz njenega celotnega poteka zraslega,

v njej pridelanega in pridobljenega. To je tista vrednota, ki lahko to državo danes kvalificira – v smislu Splošne deklaracije človekovih pravic – kot skupnost, v kateri je edino mogoč svoboden in splošen razvoj človekove osebnosti in do katere ima zato vsakdo tudi dolžnosti. Tudi na primer glede pravice države, da svojih stvari ne obeša vseh na veliki zvon, je treba to vedeti. In tudi glede revolucij, s katerimi je zrasla.

Razume se, da s tem ni izključen kritični odnos do katerega koli spornega dejanja v preteklosti, tudi ne do revolucije. A nesprejemljivo – predvsem, ker je nemogoče in hkrati nihilistično do države in naroda – je njeno preklicavanje, izključevanje iz sprejete dediščine.

Če bi šlo za simbolno (s)pravno izjavo Državnega zbora, bi bila res smiselna ravno izjava o sprejemu svoje nacionalne zgodovinske dediščine, in to obenem s primerno definicijo stvarnega pogoja, da gre za sprejem v celoti, in obenem z načelno potrditvijo, da je spoznavna kritičnost do zgodovinske dediščine neomejena.

Temeljno dejanje za konsolidacijo države je bilo že storjeno s sprejemom demokratične ustave v 1991. letu, in to s polnim soglasjem obeh političnih polov, desnice in levice. Ta ustava obsega tudi tisto, za bodočnost osamosvojene Slovenije potrebno distanciranje od vseh zmotnih, nedemokratičnih, vsem državljanom škodljivih, nasilnih ravnanj v zgodovini Slovenije, vključno tistih, ki so izvirala ali bi še utegnila izvirati iz vsakršnega totalitarizma ali totalitarnega duha, predvsem pa seveda iz kršenja veljavnega sklopa človekovih pravic. Posebne izjave ali zaobljube parlamenta o tem niso potrebne niti ni primerno občasno njihovo postavljanje na dnevni red za ponovno odločanje o že ustavno določenem. Državljska umiritev, sprava, če jo razumemo kot brezpogojno soglasje za življenje vseh državljanek in državljanov v okviru demokratične ustave, je s tem vzpostavljena in nepreklicna. Škodljivo je to vprašanje pogrevati.

Zgodovinske dediščine Slovenije tako ni treba opredeljevati ne po novih merilih, ne po novih željah ali potrebah. Seveda pa že sama singularnost slovenskega primera kliče po uporabi novih pristopov in prijemov za poglobljanje spoznanja dogodenega z novim raziskovanjem in z razvitejšim doumevanjem. In to vseh strok, če mislimo na znanost. Jaz si prizadevam nekaj tega storiti kot zgodovinar. Pač takšen, ki je bil v tem singularno dogodenem poglavju našega časa na strani revolucije. Ali si znanstveno kredibilnost svojih dognanj zato morem in moram pridobiti šele s tem, da se od te revolucije distanciram, se ji v vsem

odrečem, jo zavržem kot vrednoto, in ji tako rekoč kar počez izrečem nezaupnico za nazaj?

Zakaj tako sprašujem? Preprosto tudi zato, ker zahteva po apriornem in generalnem distanciranju od revolucije v naši polpretekli zgodovini pritrjuje tezi o zmagi premaganih, ne da bi se avtorica postavljene zahteve do te teze in njenega značaja in pomena sama opredelila.

Razvoj je seveda nadaljnja predpostavka, in to ni ugibanje o zatetem stanju v trenutku osamosvojitve Slovenije. Do danes je ta razvoj pripeljal do položaja, ki napoveduje potrebo novih odločitev tudi v naši državni skupnosti. Tu pa se bo potrebno vnovič in na nov način vprašati, s čim nas je obremenila ali opremila slovenska revolucija v 20. stoletju.

Kaj konkretno, poleg utemeljitve in izgradnje slovenske države v jugoslovanski federaciji, poleg ustavnega priznanja njene neminljive pravice do samoodločbe, poleg pridružitve Primorske z izhodom na morje in poleg uvrstitve med zmagovalce v drugi svetovni vojni, so pridobili Slovenci, Slovenke in Slovenija s svojim ljudstvom z revolucionarnim NOB? Dejansko, ideološko in strankarsko neobremenjeno razpravljanje o vsem zatetem je šele pred nami. Za zdaj še ostaja ob strani za poznejše ponovno ovrednotenje še najbolj vse tisto, kar je o dobrih dosežkih na področju kulture, šolstva, gospodarstva, sociale in sploh socialne promocije v novi strukturi prebivalstva, enakopravnosti spolov in drugih merljivih pridobitvah bilo zapisano v analih Socialistične Republike Slovenije. Iskanje realnega mesta naše revolucije je v glavnem še naloga prihodnjega raziskovanja. Do zdaj so prevladali iskalci kar moč veliko slabega in hudega. Ljudem preostaja, da si mnenja, slaba in dobra, o mestu revolucije v naši preteklosti ustvarjajo še kar sami, po svojih osebnih ali skupinskih izkušnjah oziroma izročilih. Tu pa se mnenja delijo ali določajo tudi politično, večinoma po strankarskih nagnjenostih. Stranke v Sloveniji pa se v glavnini delijo v dva tabora, v bistvu še vedno kot odraz starih odločitev in delitev predhodne, danes že skoraj pomrle generacije iz časa druge svetovne vojne. Nova kritična prizadevanja za ovrednotenje revolucije in njenih rezultatov v dobi socializma se na obeh straneh, katerih dvojnost bo očitno ostala tudi v prihodnje, še vedno dogajajo kaj malo inovativno. Revolucija se dojema brez ugotavljanja sprememb, ki jih je v slovenski svet prinesla, vse poteka bolj kot stigmatizacija tistih njenih lastnosti, s katerimi je učinkovala kot zaviralec samo nekaterih izbranih prvin sicer potrebne ali zaželene modernizacije. V tem tako

izbirčnem stigmatiziranju pa se kritika našega realnega komunizma le poredko trudi, da bi se jasno razlikovala in razločevala od totalitarnega, mračnjaškega antikomunizma, ki je s svojim fašističnim kolaborantstvom zarezal tako globoko brazdo našega razkola. Na demokratičnih, libertarnih miselnih izhodiščih stoječim ljudem se pojavlja občutek nelagodja spričo tega nerazlikovanja in nerazločevanja med dvema pristopoma h kritiki komunizma in revolucije, ki vsakogar, ki noče veljati za simpatizerja komunizma, že družijo »grdih« antikomunistov, katerih predhodniki so nekoč prisegali Hitlerju. Ta občutek nelagodja je danes rodil celo poseben pojem, kot rešitev iz zadrege: »bazični antikomunizem« državljanov (Vlado Miheljak).

Ta pojem sem razumel takole: v temelju smo torej antikomunisti vsi, samo nekateri preveč, drugi pa v konvencionalno dopustni oziroma predpisani meri. O revoluciji v zgodovinskem pojavu NOB in v življenju SRS se tako ni treba posebej spraševati, pa s tem tudi ne preveč o značaju diskontinuitete in kontinuitete odtlej. Lahko smo mirni, dokler pristajamo na bazični antikomunizem vseh, tudi levice in desnice.

Nesmiselno bi bilo po mojem »posthumnem« spominu naštevati koristi, ki jih je v življenje Slovencev in Slovenije posadila naša že dogodena »revolucionarna reforma«. Iz zadrege si bom spet pomagal z omembo nekega čisto obrobnega osebnega doživljanja. Povezano je z mojo bližino češtvu po materi. Moj mrzli češki stric Gusta je bil v prvi svetovni vojni avstrijski ujetnik v Italiji in je tam stopil med češkoslovaške legionarje na strani Antante. Po vojni je bil ponosen državljan Češkoslovaške republike in je nekoč, tako so mi povedali, za nas Slovence, državljane Kraljevine SHS, dejal: »Vi ste sto let za opicami!« Pred drugo vojno sem se v okviru češkega društva v Ljubljani sprijateljil z dvema bratoma iz mešane družine, oče Čeh, mati Slovenka. Skupaj smo poleti 1940 pešočili po Makedoniji, od Velesa do Prespanskega jezera. Na vprašanje, kaj sta po narodnosti, sta ponosno odgovarjala, da seveda Čeha, četudi malo tudi Slovenca. Med vojno sta bila slovenska partizana. Z rdečo zvezdo, seveda. Starejši se je udeležil pohoda XIV. divizije Narodnoosvobodilne vojske Slovenije na Štajersko, drugega sem videl v Črmošnjicah korakati med borci Cankarjeve brigade te iste vojske. Oba sta preživela. In po vojni sta na vprašanje, kaj sta po narodnosti, ponosno odgovarjala, da seveda Slovenca, četudi malo tudi Čeha. Danes oba pokojna. Vmes je bila na Slovenskem revolucionarna NOB OF, na Češkem pa ne. Britanci so

tam baje sami spodbudili atentat na Hitlerjevega guvernerja Češko-moravskega protektorata Heidricha, da bi preprečili morebitno pobudo komunistov za upor. In naj dodam. Še precej pred koncem vojne je predsednik nekomunistične, torej zajamčeno demokratične, češkoslovaške begunske vlade Eduard Beneš iz Londona naročal voditeljem »narodne vstaje«, ki se je vendarle razvnela na Slovaškem še dosti pred prihodom Rdeče armade, naj čim prej pobijejo kar največ kolaborantov brez sojenja, saj se jih pozneje, ko bo sojenje mogoče, v takšnem številu ne bo več dalo pobijati. O tem je nedavno objavljen dokument v Celovcu, v zborniku profesorju Helmutu Rumplerju. Katere politične barve so bili kolaboranti v Tisovi Slovaški, ni potrebno posebej razlagati. V času izbruha praške pomladi so se češki turisti počutili pri nas kot doma. V naših časopisih so lahko brali novice o njej tudi v češčini. Ko so tanki Varšavskega pakta to pomlad povozili, so češki turisti pri nas mogli izbirati. Sestrična in mož zdravnik sta se s Češkega zatekla v vzhodno Slovaško. S svojo »narodno vstajo« so bili Slovaki samostojnejši. Nekaj let pozneje mi je rekla sestrična, ko je prišla na morje: »Vi tukaj ste na svetu še edino upanje socializma s človeškim obrazom.« Tudi ona je že dolgo pokojna. Češke »žametne revolucije« ni dočakala. Mi pa smo dočakali kar pomlad samo. Prilaščajo si jo nekateri, ki jim je človeškega obraza malo mar, če ne izpolnjuje absolutnega pogoja, da je »naš«. Pa vendar mislim, da smo vsi Slovenci po zaslugi revolucije, spočete v NOB, medtem hočeš nočeš vendarle dohiteli opice. Vsaj tiste na Češkem.

»To je nama naša borba dala,« so še dolgo prepevali partizani onkraj Sotle in Kolpe, mi pa z njimi. Upravičeno, menim. Pa čeprav nam je – na predlog slovenske delegacije v Jajcu! – dala tudi »druga Tita za maršala«. Se bomo že potolažili, če bomo spoznali, da »moja dežela ostaja moja, pa naj je imela prav ali pa se je v nečem tudi zmotila«. Le voljni moramo biti, da sprejmemo njeno dediščino, dobro in slabo, brez izključevanja, zamolčevanja ali celo ponarejanja. Nikogar ni, ki bi kaj plačal namesto nas in za nas. Seveda, če hočemo še biti.

Mnenje, ali celo politična zahteva, naj se Slovenci odrečejo revoluciji, tj. distancirajo od revolucionarnih vsebin v svoji zgodovini 20. stoletja, je podobno domišljjski zahtevi, da naj bi to svojo zgodovino kar demontirali, jo v izogib vseh zadreg, povezanih še danes z njo, kar odpravili. S tem ne bi le izključili vseh njenih vsebin, dobrih in zlih, ter ostali gola številka med obstoječimi državami, temveč bi tudi življenju samemu odrekli možnost, da dobremu dodaja, zlo pa opušča ter ga s

tem dejansko pusti za seboj. Kar je nujnega, naj sproti opravi zakon in ne politično rivalstvo, ki pač nikoli ne misli na celoto življenja.

V rokah imam vabilo na predavanje novega zgodovinarja, ki bo govoril o dvajsetih letih uresničevanja ideje o »kapitalizmu s človeškim obrazom« pri nas. Ali bi pri takšni ideji moglo vnovič iti za kakšno rešilno kombinacijo? »*Qui vivra, verra!*« nas je že davno, davno tega, še v stari Kraljevini Jugoslaviji, pri pouku francoščine učil naš takrat novi profesor Anton Grad. V svoji veliki revoluciji so Francozi zagnano prepevali pesem »*Ça ira, ça ira, ça ira!*« v strah tiranom. Jaz sem slišal slovenskega partizana ponavljati si kakor v tolažbo: »Bo že kok, bo že kok, bo že kok, je blo še zmeraj kok, pa bo še zdej kok!« Gotovo pa to ni veljalo v tolažbo tiranom in njihovim krvavim bratom v antikomunizmu. In res je bilo »kok«. Do zmage v vojni in tudi revolucije po njej, pa potem še desetletja do osamosvojitve. Tiste osamosvojitve, ki jo zdaj nekateri dejansko doživljajo kot zmago svoje kontrarevolucije. Tiranov, torej. Zgodovinarji se od Francozov nenehno učimo, kako neutrudno, na vedno nove načine, ne glede na to, ali jim gre za slavljenje ali pokopavanje, raziskujejo svojo revolucijo. Osvetlitve so pisane, kakor življenje samo. Toda v enem so si iskalci edini: nikomur več ne pride na misel, da bi jo iz življenja v zgodovini in iz njegovih sprememb izključil. Niti deklarativno. Če ne že prej, je s papežem Leonom XIII. stvaren zgodovinski odnos do revolucije zmogla tudi katoliška Cerkev. Komaj eno samo stoletje je za to potrebovala. In njej je to naposled samo koristilo. Seveda, naša ni »vélika francoska«, je le slovenska, takšna, kakršna je bila. Drugačne nismo imeli. In tukaj je, pa naj piše o njej Tone Svetina ali Drago Jančar. Obema je ustvarjal en izziv.

Ostane seveda vprašanje, kdo bo Vidku sešil srajčico.

Avtorjeva prvotna objava eseja na spletu: http://sms.zrc-sazu.si/Preklicati_revolucijo.html

OPOMBE

- 1 Spomenka Hribar, »Gledam črno, vidim črno«, *Dnevnik*, Objektiv, 23. april 2011.
- 2 Vse odlomke referata navajam po lastnem tipkopišnem izvodu. Kolikor se spomnim, je bil referat objavljen v slovenski izdaji *Komunista*.
- 3 Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*, Ljubljana, Modrijan, 2008, str. 465–489, 497.
- 4 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 286.
- 5 Gl. prav tam, str. 518–519.
- 6 Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič, 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Založba ZRC, Ljubljana, 1998, str. 15.
- 7 *Slovenec*, 23. marca 1905, po *Civiltà cattolica*.
- 8 *Družina*, 9. oktober 1977; Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 591.
- 9 France Dolinar, Ruda Jurčec, »Bojevnika za svobodo in slovenstvo: France Dolinar – Ruda Jurčec: epistolae 1947-1975«, *Viri*, št. 28–29, objava arhivskih virov; pripravil, prepisal, spremno študijo in opombe napisal Andrej Rot, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana, 2009.
- 10 Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 445.
- 11 Več o tem gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 515, 542–543.
- 12 Nav. po: Frank J. Coppa, »The Vatican and the dictators between diplomacy and morality«, v: Richard J. Wolff, Jorg K. Hoensch (ur.), *Catholics, the State, and European Radical Right, 1919–1945*, Columbia University Press, New York, 1987; Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 591.
- 13 Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 266–268.
- 14 France Bučar, *Upravljanje*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1981.
- 15 Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 15, 69, 265 in 515.
- 16 Več o tem gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 353 in sledeče.
- 17 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 299.
- 18 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 503.
- 19 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 286, »Kerenskijade«.
- 20 Gl. nav. delo *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 405–420.
- 21 *Dnevnik*, 22. april 2009, št. 93.
- 22 *Mladina*, Pisma bralcev, 30. julij 2010, št. 30.

PREKLICATI REVOLUCIJO V SLOVENSKI ZGODOVINI?

AVTOR:

Janko Pleterski

IZDAJATELJ:

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije
v sodelovanju z založbo Svobodna Misel d.o.o., Ljubljana

Prvič objavljeno v reviji BOREC, leta 2011, številka 676-680

UREDNIK:

Brane Musar

LEKTURA:

dr. Peter Weiss, Tanja Velagič

OBLIKOVANJE IN GRAFIČNA PRIPRAVA:

Barbara Kovačič, Tomaž Perme

TISK:

Tiskarna Formatisk d. o. o.

NAKLADA:

1500 izvodov

SLOVENIJA, 2012

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.1)"19"

PLETERSKI, Janko

Preklicati revolucijo v slovenski zgodovini? / Janko Pleterski. - Ljubljana :
Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, 2012

ISBN 978-961-6681-23-0

261748736
